

ІНСТРУМЕНТАРІЙ

Ірина Головащенко (Вінниця)

АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ДВОХ ТРАКТАТІВ ПРО ВРЯДУВАННЯ ДЖОНА ЛОКА

Два трактати про врядування (Two Treatises of Government), полемічний твір Джона Лока (1632-1704), було видано у грудні 1689р. Робота над *Другим трактатом* була закінчена ще 1679, *Перший трактат* автором завершив дещо пізніше. Обидва тексти було видруковано анонімно.

Перший з двох політичних трактатів Лока частково спрямований проти Гобсового *Левіятана* з його тезою про необмежений характер державної влади, але головним об'єктом критики стала книга Роберта Філмера *Патріярх, або Природа влади королів*. У *Другому трактаті* Лок започаткував теорію буржуазної конституційно-монархічної держави. Написаний у період, що передував Славетній революції, текст містить погляди прогресивного мислителя на соціально-політичну організацію нового постфеодального суспільства. Автор розвінчує роялістську теорію про право королів на необмежену владу над своїми підданцями і обстоює принципи парламентської монархії, засновані на громадянській угоді між державцем і народом країни.

Два трактати про врядування, які Лок писав, паралельно працюючи над *Досвідом про людське розуміння (An Essay concerning Human Understanding)*, становлять зрілу та оформлену концепцію суспільства та держави. Локова теорія природного права не тільки протистоїть апологетичній по відношенню до феодального абсолютизму теорії Філмера, але й суттєво відрізняється від теорії Гобса. На етичному базисі локової теорії природного права лежить відбиток впливу евідемонізму П'єра Гасенді.

В розглядуваному творі розвинуто проблематику незавершеного нарису *Проби щодо природного закону (Essays on the Law of Nature)*. Саме в *Двох трактатах про врядування* Локова концепція походження держави із суспільної угоди набуває завершеного вигляду. Компромісна позиція щодо абсолютної монархії та республіки, обстоювана Локом в *Двох трактатах...*, започаткувала його теорію розподілу влади. Пізніше вона була перенесена Шарлем Луї Монтеск'є на французький передреволюційний ґрунт.

Теорія природного права та суспільної угоди стала філософсько-історичною передумовою лібералізму і складником його політичної доктрини. В XIX ст., класичному для теорій фрітреда, це вчення отримало розвиток в політичних творах Джона Стюарта Міла; Макферсон у своїй знаній історії політичних вчень XVII ст. назвав лібералізм «власницьким індивідуалізмом». Саме Локову концепцію зазвичай беруть за початок буржуазно-індивідуалістичних вчень Нового часу.

Аналітичний огляд впорядковано за перекладом О. Тереха (книга I) та Р. Димерця (книга II) з англійського оригіналу (**Джон Лок** *Два трактати про врядування*. - Київ, Основи, 2001, 265 с.).

До аналітичного огляду увійшли лише змістовно значущі застосування відповідних понять.

Аналітичні рубрики розташовані згідно з *Переліком аналізованих понять*; після назви терміну (або термінів) наведено нумерований список фрагментів тексту, де цей термін міститься; інколи наводяться змістовно значущі для розуміння того чи іншого терміну фрагменти, де сам термін безпосередньо не фігурує.

Фрагмент, в якому присутні відразу декілька термінів з *Переліку*, наводиться в одній з аналітичних рубрик, в решті наведено посилання на нього. Наприклад: Див. також благо (6), тобто дивись також фрагмент № 6 в аналітичній рубриці благо.

Якщо в *Трактаті* зустрічається декілька текстів, ідентичних за змістом, то повністю наводитиметься будь-який з них, решта позначається лише першою та останньою фразами, після чого наводиться місцезнаходження повністю цитованого фрагменту; наприклад, Див. СІМ'Я (1), тобто «даний фрагмент ідентичний за змістом фрагментові № 1 з аналітичної рубрики СІМ'Я».

Скорочення

І.Г. - Ірина Головащенко

Див. - дивись

Розшифровка останнього рядка рубрик

Наводиться порядкові номери розділу (римськими цифрами) і абзацу (арабськими цифрами) відповідного трактату; нумерація абзаців міститься в оригінальному виданні.

Наприклад: аналітична рубрика 18 до огляду Першого трактату закінчується посиланням «Розд. IX, 99»; це означає, що текст узято з 99 параграфу IX розділу *Першого трактату про врядування*.

ПЕРЕЛІК АНАЛІЗОВАНИХ ПОНЯТЬ

БЛАГО (СПІЛЬНЕ)
ВИХОВАННЯ
ВЛАДА ЗАКОННА (ЛЕГІТИМНА, СПРАВЕДЛИВА) І НЕЗАКОННА
ДИКУНИ, ВАРВАРИ, МУСУЛЬМАНИ (НЕ ЄВРОПЕЙЦІ)
ЗАКОН, ДЕСПОТИЗМ, ТИРАНІЯ
ЗАКОН ПРИРОДНИЙ
ЗВ'ЯЗКИ ПРИРОДНІ МІЖ ЛЮДЬМИ
ЛЮДИНА (ВИЗНАЧЕННЯ Й ПЕРЕЛІК ІСТОТНИХ ВЛАСТИВО-
СТЕЙ)
НАСИЛЬСТВО (ЗАКОННЕ І НЕЗАКОННЕ)
ПРАВО
людини (Бог і природа як джерела)
природне
невідчужуване
голосу і громадянства
ПРИРОДНІСТЬ В ЛЮДИНІ (БАЖАННЯ, СХИЛЬНОСТІ ТОЩО) +
ПРИРОДНА ОБМЕЖЕНІСТЬ
РАБСТВО, РАБИ
РІВНІСТЬ, НЕРІВНІСТЬ
СВОБОДА (СВОБОДИ), ЗРІЛІСТЬ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
СІМ'Я (ГОЛОВУВАННЯ В СІМ'Ї, ПРАВА І ОБОВ'ЯЗКИ ЧЛЕНІВ
СІМ'Ї + БАТЬКО, МАТИ, ДИТИНА)
СИН ДОЧКА
СТАТЬ
СУСПІЛЬНА ЄДНІСТЬ (ЇЇ ПІДВАЛИНИ ТА УМОВИ ЇЇ РУЙНУВАННЯ)
ТЕРПИМІСТЬ, ТОЛЕРАНТНІСТЬ (ЇЇ МЕЖІ + СУСПІЛЬНА БЕЗПЕКА)
ЧЕРНЬ
ЧОЛОВІК, ЖІНКА
ЧОЛОВІК, ДРУЖИНА

ПЕРШИЙ ТРАКТАТ

БЛАГО СПІЛЬНЕ (СУСПІЛЬНЕ)

(1) Тож із того, що батько і мати так постійно поєднуються, як це ми бачимо повсюди в Письмі, можна зробити висновок, що пошана, якої вони (батьки - *І.Г.*) мають право чекати від своїх дітей, це одне спільне благо, яке належить їм обом настільки однаково, що ні він, ні вона не можуть претендувати на неї загалом, і

ні він, ні вона не можуть бути її позбавлені.

Розд. VI, 61

Див. Також

ЗАКОН ДЕСПОТИЗМ ТИРАНІЯ (2), (3)

ВИХОВАННЯ

(1) Адже дідові належить отримати, за великим рахунком, відшкодування за його витрати на виховання і освіту свого сина, і, мабуть, кожний погодиться, що, по справедливості, цей рахунок має бути оплачений. Та оскільки дід робив це, підкоряючись тому самому закону, на підставі якого його годували і давали йому освіту його власні батьки, цей рахунок за освіту, який подав йому його батько, сплачується турботою і забезпеченням його власних дітей, сплачується, я вважаю, в такому розмірі, який визначається розміром отриманої власності, якщо тільки насущні потреби батьків не вимагають повернення їхнього добра для того, щоб вони могли забезпечити собі необхідні засоби існування. Бо ми зараз говоримо не про пошану, подяку, поважання, які дітям завжди належить виявляти до батьків, а про майно і життєві вигоди, які мають грошову ціну.

Розд. IX, 90

ВЛАДА ЗАКОННА (ЛЕГІТИМНА, СПРАВЕДЛИВА) І НЕЗАКОННА

(1) Останнім часом серед нас з'явилися люди нового стибу, які залюбки лестять царям, стверджуючи, що ті мають божественне право на абсолютну владу, хоч би які були закони, на підставі яких вони зійшли на престол і правлять країною, і хоч би які були умови, на які вони погодилися, беручи на себе владні обов'язки.

Проте, можливо, сер Роберт виявив, що ця *батьківська влада*, ця облада батьків і царів - а вони для нього одне й те саме - постала б у вигляді дуже химерної і страшної фігури, яка б геть відрізнялася від того, як уявляють собі своїх батьків діти, а своїх царів підданці, постала б такою тоді, якби він подав її цілком, у тій велетенській формі, яку створив у своїй уяві.

Розд. I, 3

(2) Отож ця *батьківська влада* чи *право батьківства* у тлумаченні автора є божественним незмінним правом верховної влади, на підставі якого батько чи цар здійснює цілковиту, самовільну, необмежену і таку, що не надається до обмеження, владу над життям, свободою і маєтностями своїх дітей і підданців, так що він може забрати або відчужити їхні маєтності, продати, каструвати самих людей чи то використовувати їх, як йому заманеться, бо ж вони його раби, а він державець, пан і власник усього, і його необмежена воля - це для них закон.

Розд. II, 7

(3) У такому разі саме по собі сотворіння не забезпечувало йому право на владу, і можна допустити свободу людей, не заперечуючи сотворіння Адама, оскільки саме Боже повеління створило його монархом.

Розд. II, 9

(4) Він був створений чи почав існувати прямо з волі Бога, без посередництва батьків або ж осіб того самого виду, які могли б зачати його, коли Богові було б завгодно, щоб він народився; і так само, ще до нього появився на світ лев, цар звірів, створений тією самою волею Бога; і якщо одна лиш поява на світ істоти, створеної тією ж волею і в той самий спосіб, відразу ж дає їй право на владу, тоді спираючись на цей аргумент, наш автор може дати левові таке ж право на владу, як і Адамові, і це право, певна річ, належить у першу чергу йому, бо він появився перший.

Розд. III, 15

(5) Не можна стверджувати, що Адаму передана будь-яка влада над представниками його власного роду.

Розд. V, 27

(6) Я вважаю, що думка буцімто право Адама на приватне володіння було скасоване, не може бути ймовірною, позаяк більш ніж неймовірною є гадка, що Адам узагалі коли - небудь мав таке володіння.

Після потопу Ной, імовірно, мав би володіти тим самим правом, тією самою власністю і владою, якими до нього володів Адам.

Розд. IV, 36

(7) Але в Англії *наслідник* означає старшого сина, який, за англійським законом, успадковує всю землю свого батька, тож бажано, щоб наш автор пояснив, де Бог коли-небудь призначав такого спадкоємця всього світу і яким чином Бог позбавив його права, що належало йому від народження, чи якої він зазнав шкоди, якщо Бог дав його синам право використовувати частину землі для спожитку свого і своїх родин, коли її було більше не тільки від того, що могли використовувати всі вони; і володіння одного ніяким чином не могли зашкодити владі іншого або якийсь обмежити користування землею кожного з них.

Розд. IV, 37

(8) Ясно, що ні в Адама, ні у Ноя не було жодного приватного *володіння*, ніякого особливого права власності на тварин, якого і не мали їхні нащадки, а ті дедали більше потребували їх і навчилися їх використовувати.

Розд. IV, 39

(9) І все, що у відповідності з цим правилом може стати нагодою для використання у своїх інтересах скрутного становища, в якому опинився інший, щоб, урятувавши його життя або що-небудь для нього дороге, у відплату за це забрати у нього свободу, може лягти у підвалину верховної влади так само, як і власність. З усього цього ясно, що хоч би навіть Бог дав Адамові право на приватне володіння, однак це приватне володіння не мало б йому дати жодної верховної влади. Але ми вже досить переконливо довели, що Бог не давав йому ніякого приватного володіння.

Розд. IV, 43

(10) І тут хай мій читач поміркує над тим, чи не буде саме моє твердження, що цей текст не дає Адамові тієї «абсолютної монархічної влади», яку вбачає наш автор, не підперте жодним аргументом, таким же достатнім для ліквідації цієї влади, як його бездоказове твердження для її встановлення, оскільки в тексті не згадується ні «державець», ні «народ», нічого не говориться про «абсолютну» чи «монархічну» владу, а тільки про покору Єви Адамові, дружини своєму чоловікові.

Розд. V, 49

(11) Але, хоч як там є, я певен, що він (батько. - *І.Г.*) не може передавати цю свою владу і водночас утримувати її; отож, якщо влада верховного судді, як то хотілося б нашому авторові, є «не чим іншим, як владою верховного батька» (с.23), то з цього можна зробити лиш один висновок, а саме: якщо верховний суддя повністю володіє цим батьківським правом, а він повинен ним володіти, якщо «батьківство» має бути джерелом усякої влади, - то підданці, хоч навіть і батьки, не можуть претендувати на будь - яку юридичну владу над своїми дітьми, на право користуватися їхньою пошаною, бо ж влада не може бути в чийось інших руках і водночас частково залишатися у батьків.

Розд. VI, 65

(12) Адамові діти мали царську владу над своїми дітьми, в той час як самі вони були підданцями свого батька, такими самими підданцями, як і їхні діти.

Розд. VI, 70

(13) Тут він (сер Роберт Філмер - *І.Г.*) позначає два шляхи передачі всього, чим володів Адам, а саме: *привілеї і спадок*. А тут він оголошує *успадкування* або *узурпацію* єдиними шляхами, якими царі посідають цю первісну владу. Отож виходить, що владу можна отримати або у спадок, або ж діставши на ней привілей, або способом узурпації.

Розд. VIII, 78

(14) Хоча не було нічого очевиднішого, ніж те, що світ потребує врядування, і якби навіть усі люди поділяли думку нашого автора про те, що божественний промисел визначив, аби це врядування було *монархічним*, проте оскільки люди не можуть коритися тому, хто неспроможний веліти, й ідеї щодо врядування, якщо вони уможлядні, хай би вони були зовсім досконалі, зовсім правильні, не можуть ані творити законів, ані приписувати людям правила поведінки, вони не зможуть придатися у налагодженні та встановленні системи врядування для функціонування серед людей, якщо не навчати також того, як саме розпізнати ту особу, якій належить отримати цю владу і здійснювати своє право панувати над іншими.

Розд. IX, 81

(15) Підстава на право *власності*, вважає наш автор, виникла з *дару*, отриманого прямо від Бога (Бут. 1,28), а право *батьківства* - з акту *породження* за правом престолонаслідування, державцем подекуди стає той, хто деінде був би підданцем.

Розд. IX,85

(16) Влада, заснована на *угоді*, може перейти тільки до того, хто має право на

неї за цією угодою; владу, засновану на *породженні*, може отримати тільки той, хто *породжує*, а владу, засновану на *прямому привілеї* або дарі Бога, може за правом успадкування отримати тільки той, кому цей привілей її надає.

Розд. IX, 96

(17) Первородство теж не може претендувати на право успадкувати цілком усю *власність* чи владу.

Розд. IX, 97

(18) Отож єдиновладдя спадкоємця не поширювалось на Єву, а, якби й поширювалось, то, оскільки ця монархія була б не чим іншим, як *Адамовим батьківством*, отриманим у спадок, спадкоємець мусив би використовувати своє право владувати над Євою, бо Адам породив її, адже *батьківство* не є чимось іншим.

Розд. IX, 99

(19) Велике питання, яке споконвіку непокоїло людство і спричинило більшу частину тих діянь, внаслідок яких спустошувались міста, залюднювалися країни і порушувався мир у всьому світі, полягає не в тому, чи повинна бути на землі влада і звідки вона походить, а в тому, кому вона має належати.

Розд. XI, 106

(20) Відтак не тільки з'ясується, що первородство давало всього лиш подвійну частку спадкового майна, але й сам текст книги Хронік виразно суперечить доктрині нашого автора і показує, що влада не була частиною первородства.

Розд. XI, 115

(21) Проте розгляд того, як він тлумачить право узурпатора, я відкладу на потім і зроблю це в належному місці, і хочу, щоб мій розсудливий читач подумав, які вдячні мають бути державці такій політичній теорії, як ця, яка допускає можливість того, що *батьківська влада*, тобто право на врядування, може перебувати в руках якого-небудь Кеда чи Кромвеля, і отож, якщо батьківській владі слід виявляти повний послух, підданці виявлятимуть їм послух на основі того ж самого права і на тих самих підставах, що й законним державцям; однак ця доктрина, така небезпечна, неминуче впливає з того погляду, що вся політична влада є не що інше, як батьківська влада Адама, яка дісталася йому, по праву і за *настановою* небесних сил і яка передається від нього у спадок, хоч ми і не знаходимо пояснення, кому вона передається чи хто її успадковує.

Розд. XI, 121

(22) Адже не можна забувати, що основне питання (те, про яке, здавалось би, наш автор говорить, якби він часом про нього не забував) полягає в тому, які особи мають право вимагати собі покори, а не в тому чи є на світі влада, яку слід називати «батьківською», не знаючи, кому вона, власне, належить, бо якщо існує яка - небудь влада, тобто право врядування, то немає значення, як вона називається - чи батьківською, чи царською, природною чи набутою чи ви назвете її верховним батьківством, чи верховним братством, - це нам буде байдуже за умови, що ми знаємо, хто її утримує.

Розд. XI, 122

(23) І настав би кінець усякому громадянському врядуванню, якби громадянсь-

ка влада *призначалася* насліднику *божественною* настановою. І таким чином ця доктрина рубає всяке врядування під самий корінь.

Розд. XI, 126

(24) З цього випливає принаймні такий неминучий висновок: якщо «Бог дбав про те, щоб зберегти батьківську владу у сімдесяти двох новостворених народів», то, безумовно, він так само дбав і про те, щоб залишилось без наслідків домагання Адамового наслідника, адже він подбав про інших і відтак справді зберіг батьківську владу стількох чоловіків, принаймні сімдесят одного, які не могли бути Адамовими наслідниками.

Розд. XI, 147

(25) Бо ж, якби всі сини Ісава, кожен з яких, як менший, так і старший, посідали право *батьківства* і, таким чином, після батькової кончини стали суверенними державцями, таке саме право після них мали б і їхні сини, а також далі всі нащадки, а це обмежить природну владу батьківства тільки тими, кого вони породили самі, і їхніми нащадками; тобто влада батьківства помирає в особі глави кожної родини і поступається місцем такій самій батьківській владі.

Розд. XI, 149

(26) Якби Бог де-небудь так само ясно оголосив, що вибирає таких *батьків* на посаду правителів, як він це зробив щодо Мойсея та Ісуса Навина, ми могли б повірити, що Мойсей та Ісус Навин «посіли свої по праву місця і становища», але оскільки це питання лишається спірним, то, поки його вирішення не підкріплять певними доказами, будемо вважати: обрання Мойсея волею Бога керівником свого народу доводить, що врядування належало *Адамовому насліднику* чи *батьківству*, не переконливіше, ніж обрання Аарона з дому Левія на священика - що священство належало Адамовому насліднику, або прабатькам; адже Бог міг вибрати Аарона священиком, а Мойсея правителем Ізраїля, хоча не було передбачено, що та чи та посада *призначалася Адамовому насліднику* або ґрунтувалася на *батьківстві*.

Розд. XI, 157

(27) Отож, якщо влада царів Ізраїлю була трохи більша, ніж та, яку посідали Ісак і Яків, то це було не відмовлення права успадкувати владі, а їм просто дали нову владу.

Розд. XI, 160

(28) Потрібно пояснити, чому існує така різниця, бо йдеться не про назву, коли ми маємо до діла з тією ж самою *батьківською владою* і надається вона в той самий спосіб, а саме - кому її надати, вибирає Бог; я ж бо вважаю, що коли наш автор каже: Бог призначив суддів, то він аж ніяк не визнає, що їх вибрав народ.

Розд. XI, 167

(29) Отож із тих 1150 років, протягом яких вони були обраним народом Божим, спадкове царське врядування у них тривало менше однієї третини усього часу, і від того часу не лишилося ні найменшого сліду.

Розд. 11, 169

Див. також

ДИКУНИ (1)

ЗАКОН (1), (2), (3), (8), (9), (10), (11)
ЗАКОН ПРИРОДНИЙ (3), (4), (6), (7), (8), (9)
ПРАВО (3), (8), (9), (14), (15), (17), (18), (20), (23), (24), (25), (28)
РАБСТВО РАБИ (2), (4)
РІВНІСТЬ НЕРІВНІСТЬ (1)
СІМ'Я (2), (3), (6), (7), (8), (9), (10), (12), (15)
СУСПІЛЬНА ЄДНІСТЬ (1), (2)
ТЕРПИМІСТЬ (1)
ЧЕРНЬ (1)
ЧОЛОВІК ДРУЖИНА (2), (5), (6)

ДИКУНИ, ВАРВАРИ, МУСУЛЬМАНИ (ТОБТО НЕЄВРОПЕЙЦІ)

(1) Але якщо приклад того, що сталося, повинен стати правилом для того, що має бути, то історія постачила б нашого автора зразками використання цієї «абсолютної батьківської влади» в усій її довершеності і досконалості, і він міг би показати нам, як у Перу батьки породжують дітей для того, щоб відгодувати їх і з'їсти. Це є зразком використання абсолютної батьківської влади в усій її довершеності.

Розд. VI, 57

(2) Той, хто погляне безстороннім оком на те, як облаштовані різні народи світу, виявить, що в їхньому врядуванні, релігії, звичаях, було заведено і впроваджено таким чином так багато нового, що йому важко буде ставитися з пошаною до того ладу, який люди сприйняли і який користується у них довірою, і він матиме підстави вважати, що ліси і пущі, де дикий, неосвічений людина живе нормальним природним життям, краще придатні для того, щоб давати нам закони, ніж міста і палаці.

Розд. VI, 58

(3) Боюся, що китайці, дуже численний і цивілізований народ, а також деякі інші народи Сходу, Заходу, Півночі і Півдня не вельми переймаються цим прагненням вивести своє походження від когось із синів чи небожів Ноя.

Розд. XI, 141

ЗАКОН ДЕСПОТИЗМ ТИРАНІЯ

(1) Оскільки Беларміна розгромлено завдяки його власному визнанню, перемоги досягнуто повністю, і потреби в збройних силах уже немає, бо я помічаю, що, зробивши це, він не ставить запитань і не наводить жодних аргументів, що могли б обґрунтувати його точку зору, натомість він розповідає нам у своєму викладі історію цього дивного всевладного привида, що називається батьківство, схопивши яку, будь-хто одразу отримував імперію та необмежену абсолютну владу. Він запевняє нас, що батьківство це почалось з Адама, робило своє діло і підтримувало порядок у світі за часів патріархів до потопу, вийшло з ковчеза разом з Ноем та його синами, зводило на трон і підтримувало всіх царів

на землі до єгипетського полону ізраїльтян, а потім бідлашне батьківство перебувало в ув'язненні.

Розд. II, 6

(2) Тиранія - це відтворення влади не зважаючи на права, на що ніхто не може мати права. Це і є використанням влади, яку будь-хто має в своїх руках, не на благо тих, хто підкоряється цій владі, але метою своєї власної приватної користі, коли правитель, якими б повноваженнями він не володів, кладе в основу своїх дій не закон, а свою волю і його розпорядження та дії спрямовані не на збереження власності його народу, але на задоволення його власного честолюбства, помсти.

Розд. XVII, 199

(3) Бог, який звелів людям плодитися і розмножуватися, радше сам би дав їм всім право забезпечувати себе їжею і одягом та іншими життєвими благами, для чого він поставив їх численними засобами, аніж поставив їхній спожиток у залежність від волі чоловіка, який мав би владу на власний розсуд звести їх із світу.

Розд. IV, 41

(4) А наш автор не тільки не спромігся відшукати будь-який доказ, що підтвердив би його велике положення, що «Адам був абсолютний монарх», і тому, «люди не є вільні від природи», а навіть його власні докази суперечать його ж твердженням; отож, удаючися до його способу аргументації, можна сказати, що, «скільки цей перший помилковий принцип виявився нездатним, вся система цього величезного механізму абсолютної влади і тиранії розвалюється сама собою.

Розд. VI, 67

(5) І якщо всі ці доблесні подвиги буде вчинено, то навряд чи зможе зарадити цьому наш автор і всі його послідовники з їхнім всемогутнім батьківством, яке спроможне тільки на те, щоб розладжувати і вигублювати всі законні уряди, які є у світі, і натомість упроваджувати безлад, тиранію і узурпацію.

Розд. VI, 72

(6) Право на верховне правління могло бути передане майбутнім царям і правителям, щоб дати їм право вимагати від люду послуху і покори.

Розд. VIII, 79

(7) Таким чином, як велить закон, привілей первородства давав право тільки на отримання подвійної частки маєтності.

Розд. XI, 115

(8) Насправді *божественна настанова* так безглуздо не чинить; і також не можна припустити, буцімто Бог упровадив священий закон, щоб одна певна особа мала на щось право, а проте не дав ознак, за якими можна було б цю особу визначити, чи дав насліднику божественне право на владу і водночас не зазначив, хто цей наслідник.

Розд. XI, 127

(9) Вершник, який вирушає у виправу на ворога і який купив собі коня на ярмарку, міг би бути таким самим переконливим доказом того, що власник

«посідав ту владу, яку Адам за велінням Бога мав над усім світом за правом, дарованим йому згори», як Авраам, що очолив слуг своєї сім'ї, є доказом того, що патріархи посідали цю владу за правом успадкування, одержаним від Адама, оскільки право на владу, яке хазяїн посідав у обох випадках, і над рабами, і над кінями, впливає тільки з того, що він їх купив, а набуття влади торгом і грішми - це новий спосіб довести, що вона отримана від когось у спадок.

Розд. XI, 130

(10) А саме: протиправно, зазіхаючи на права батьків щодо своїх дітей, чия батьківська влада, якщо вона є, належить їм за правом природи (бо як інакше могли одержати її ті сімдесят два), ніхто не міг одібрати її у них без їхньої згоди; отож я прошу нашого автора і його друзів поміркувати, наскільки це стосується інших державців, і, у відповідності з його висновком у тому абзаці, чи не спонукатиме це всю царську владу тих, чії володіння простягаються за межі їхніх родин, вдаватися або до тиранії та пошуку згоди батьків родин, що дуже мало відрізнятиметься від згоди народу.

Розд. XI, 148

(11) Але відносно того, що батьки і патріархи посідали якусь абсолютну деспотичну владу, чи за яким правом ті царі посідали свою владу і яка була її сила, - Писання не каже ані слова. Тож очевидно, що за правом *батькієства* вони і не вимагали, і не могли вимагати жодного права на владу та царювання.

Розд. XI, 150

Див. також

ВЛАДА (1), (2), (14)
ЗАКОН ПРИРОДНИЙ (6), (10)
ПРАВО (1), (13), (18), (21)
РАБСТВО (3)
СВОБОДА (1)
СІМ'Я (2)
ТЕРПИМІСТЬ (1)
ЧОЛОВІК ДРУЖИНА (2)

ЗАКОН ПРИРОДНИЙ

(1) Адже про все, що наказує провидіння, чи передбачає закон природи, чи незаперечно проголошує Одкровення, можна сказати, що воно діється за Божім велінням, однак я вважаю, що в цьому випадку його не можна розуміти в першому сенсі, тобто за наказом Провидіння, тому що це могло б означати лиш одне Щойно Адама було створено, він став *de facto* монархом, тому що за правом природи саме Адам мав стати правителем своїх нащадків.

Розд. III, 16

(2) Якщо право на правління дано йому (Адаму - *І.Г.*) природою, тоді не було необхідності в прямому подарунку, принаймні воно ніколи не буде служити доказом такого подарунку.

Розд. III, 19

(3) Обов'язок шанувати свого батька і матір є вічний закон, пов'язаний тільки із стосунками між батьками і дітьми, і тому не має ніякого відношення до влади верховного судді і їй не підлягає.

Розд. VI, 64

(4) Коли він (сер Філмер - *I.G.*) віддав батькам «абсолютну владу за правом породження їхніх дітей», пере ним постала нелегка справа визначити, скільки цієї влади належить синові над дітьми, яких він породив, і тому виявилось дуже важко віддати всю владу Адамові, що він і зробив, і разом з тим приділити якусь частку його дітям, коли вони самі стали батьками, а як позбавити їх цієї частки, він ладу не знає. Через те він висловлюється з цього приводу невизначено, кому віддати цю абсолютну природну владу, яку він називає *батьківством*.

Розд. VI, 71

(5) Оскільки діти, у відповідності з природними законами, народжуються слабкими і неспроможними забезпечити себе всім необхідним для існування, за велінням самого Бога, який установив ці природні закони, вони отримали право на те, щоб батьки годували їх.

Сама природа призначає їхнє майно у спадок їхнім дітям, а вони таким чином набувають право власності і природне право успадкувати добро свого батька.

Розд. VII, 89

(6) Адже важко збагнути, яким чином закон природи, який є законом здорового глузду, може дати батьківську владу батькові над своїми дітьми на одній тільки підставі - *породженні дітей*, а первонародженому сину над його братами - без цієї єдиної підстави, тобто взагалі безпідставно. І якщо старший син за законом природи може успадкувати цю батьківську владу без тієї єдиної підстави, яка дає на неї право, то також може й наймолодший, і взагалі якийсь чужий чоловік.

Розд. IX, 101

(7) Твердження, що за законом природи чоловік має право успадкувати власність іншого, бо цей інший доводиться йому родичем і відомо, що він однієї з ним крові, і, з огляду на це, за тим самим законом природи зовсім чужий йому чоловік має право успадкувати його маєтність, - містить у собі стільки ж сенсу, скільки є у твердженні, що за законом природи той, хто породжує дітей, має над ними батьківську владу, і, з огляду на це, за законом природи спадкоємець, який не породжував їх, має над ними таку ж саму батьківську владу.

Розд. IX, 102

(8) Якщо за законом Бога чи природи абсолютна влада та право панувати належать старшому синові та його наслідникам і відтак вони є верховними монархами, а всі інші їхні брати - рабами.

Розд. XI, 116

(9) Доки наш автор не показав, що прямі наслідники визначаються законом природи або явленим у одкровенні законом Бога, ні його припущення про *монархічну, абсолютну, верховну, батьківську владу Адама* і передачу цієї влади його наслідникам аж ніяк не можуть прислужитися для встановлення влади, а найімовірніше все розладнають і поставлять під сумнів.

Розд. XI, 124

(10) І відтак чинні людські закони не можуть визначити те, що саме по собі є підвалиною всякого закону й врядування і має впорядковуватися тільки у відповідності із законом Бога і природи. І оскільки воно вданому випадку мовчить, я ладен вважати, що немає такого права, яке мало б передаватися у такий спосіб.

Розд. XI, 126

Див. також

ПРАВО (13), (17), (24), (27)

ЧОЛОВІК ДРУЖИНА (2)

ЗВ'ЯЗКИ ПРИРОДНІ МІЖ людьми

(1) І справді, якщо сам акт народження дитини робить чоловіка батьком, то його право батька щодо своїх дітей, природно, не може постати з чогось іншого.

Розд. VI, 50

ЛЮДИНА (ВИЗНАЧЕННЯ Й ПЕРЕЛІК ІСТОТНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ)

(1) Бо що стосується влади, наш автор вважає: згадку про неї просто пропущено; але ж Бог каже: «І ляк перед вами, і страх перед вами буде між усією звіриною землею», - і, я гадаю, ці слова говорять про ту владу, тобто перевагу, яку людині належить мати над живими істотами, і то якомога повнішу. Якою іншою власністю на тварин, крім свободи вживати їх на їжу, може володіти людина, зрозуміти важко.

Розд. XIV, 39

(2) Ось як далеко може завести людину її дієво налаштований мозок, коли вона не керується розумом, який ставить її мало не нарівні з ангелами, - довести її до жорстокості, що гірше звірячої. Однак інакше й не може бути, якщо йдеться про істоту, чиї думки чисельніші, ніж піщинки в пустелі, і ширші, ніж океан, на просторах якого фантазія і пристрасті неминуче поведуть її невідомими шляхами, якщо вона не керується розумом, який є її єдиною зіркою і компасом.

Розд. VI, 58

(3) Чи не розумніше було б сказати, що від народження людина перебуває під природною владою свого батька тільки тому, що він її породив, і що від народження людина перебуває також під природною владою свого старшого брата, хоч той її не породив.

Розд. VII, 74

(4) Але слідом за тим Бог вселив у людей і вклав у сутність їхньої природи, це - самозбереження, що є основою права кожної окремої особи використовувати на власний розсуд живі створіння, щоб забезпечити своє існування.

Розд. IX, 88

Див. також

ВЛАДА (1), (3), (19)
ДИКУНИ ВАРВАРИ (НЕЄВРОПЕЙЦІ) (2)
ПРАВО (7), (13), (17), (22)
ПРИРОДНІСТЬ В ЛЮДИНІ (1)
РАБСТВО (1), (3), (5)
РІВНІСТЬ НЕРІВНІСТЬ (1)
СВОБОДА (1), (3), (4)
СІМ'Я (4), (14)
СУСПІЛЬНА ЄДНІСТЬ (3), (4), (5)
ЧОЛОВІК ЖІНКА (1), (2), (4)
ЧОЛОВІК ДРУЖИНА (2)

НАСИЛЬСТВО (ЗАКОННЕ І НЕЗАКОННЕ)

(1) Якби справа стояла інакше, то між піратами і законними державцями не було б різниці тому, хто має силу, треба було б користися без усякого галасу, а корони і скіпетри стали б спадковими тільки для насильства і грабунку.

Розд. IX, 81

ПРАВО

- Людини (Бог і природа як джерела)
- Природне
- Невідчужуване
- Голосу і громадянства (хто відповідає вимогам)

(1) Народ є єдиний законний урядовець з усіх нині сущих, і його згода належить нашому королеві повніше і очевидніше, ніж будь-якому іншому правителю в християнському світі, і виправдати в очах світу англійський народ, чия прихильність до своїх справедливих і природних прав разом з рішучістю зберегти їх урятувала націю, коли вона опинилась на межі рабства і руїни.

Переднє слово

(2) Та припустимо, ми згодні б, що чоловік від природи є правителем своїх дітей, але тоді Адам не зміг би стати монархом, щойно його було створено, бо це природне право засноване на тому, що він є їхній батько, з і як міг Адам володіти природним правом бути правителем до того, як став батьком, коли, тільки ставши ним, він отримував таке право, збагнути важко, хіба що тільки автор дозволить йому бути батьком, перш ніж він стане батьком, і мати право, перш ніж він його отримає.

Розд. III, 17

(3) Що цим пожалуванням (Бут. 1.28) Бог не дав Адаму безпосередньої влади

над людьми, над його дітьми, над такими самими істотами, що й він, тобто ця постанова не зробила його правителем чи монархом.

Що цим привілеєм Бог надав йому [Адам - І.Г.] не особисту владу над нижчими істотами, а право, спільне для всіх людей; відтак він не був монархом на підставі володіння подарованою йому власністю.

Розд. VI, 24

(4) Бог створює чоловіка *за образом своїм і за подобою своєю*, створює його розумною істотою і відтак здатним панувати.

Розд. VI, 30

(5) Привілей на сучасне володіння якоюсь власністю можна найкраще зрозуміти, як повернення цієї власності.

Розд. VI, 32

(6) Якби хто-небудь, маючи абсолютну владу над якоюсь країною, запросив нашого автора «володіти землею» і дав йому право панувати над створіннями, які живуть на ній, але не дозволив би йому, щоб потамувати голод, узяти з отари ні козеняти, ні ягняти, то, гадаю, він навряд чи вважав би себе володарем чи хазяїном тієї землі чи скоту, який на ній пасеться, але виявив би різницю між пануванням на яке має право пастух, і правом повної власності, яке належить хазяїну.

Розд. VI, 39

(7) Особливо подбав Бог про те, щоб у всіх частинах світу, який він створив, кожен вид живих істот розмножувався і продовжував свій рід, і вінпримуше їхні особини діяти так самовіддано для досягнення цієї мети, що часом заради цього вони нехтують навіть своїм власним добробутом і, здавалося б, забувають те загальне правило, якого природа навчає всі істоти, правило самозбереження, над їхніми природними нахилами бере гору найдужчий принцип - збереження потомства.

Розд. VI, 56

(8) Відтак право, надане батькам від природи і підтвержене п'ятою заповіддю, не може бути тим правом на політичну владу.

Розд. VI, 64

(9) Бо ж якби якби Адам володів такою царською владою над Своєю, про яку твердить наш автор, то це б сталося на підставі якогось іншого права, аніж те, що його набуває батько, породжуючи дитину.

Розд. VI, 73

(10) *батьківство і власність* - це різні права і по смерті Адама відразу стали належати різним особам.

Розд. VII, 75

(11) Оскільки люди пов'язані таким самим зобов'язанням зберегти те, що вони породили, як і себе самих, їхні нащадки отримають право на майно, яким володіють батьки. Що у дітей є таке право, випливає з Богом даних законів, а що люди переконані, що у дітей є таке право, очевидно із законів земних: і ті, і ті закони вимагають, щоб батьки забезпечували своїх дітей засобами існування.

Розд. IX, 88

(12) І тому, якщо чоловік має право на те, щоб діти його утримували, коли він цього потребує, а також тішитися життєвими вигодами, які надають йому діти, коли для цього існують відповідні умови і коли діти спроможні ці вигоди надати, то, якщо його син помирає, не породивши потомства, батько має природне право володіти його майном і успадкувати його власність.

Розд. XI, 90

(13) Отож, як було показано, діти, перебуваючи в залежності від своїх батьків, оскільки ті забезпечують їх засобами для існування, мають право успадкувати власність свого батька як те, що належить їм для їхнього власного добра і користі, і тому дуже доречно називається добром, на яке первонароджений не має виняткового чи особливого права, що не підтверджується жодним законом Бога чи природи, і молодші діти мають рівне з ним право успадкувати батькову *власність* для свого власного добра але це не може дати йому жодного права успадкувати також *правління*, яке його батько здійснював над іншими людьми.

Розд. IX, 93

(14) Отож єдиновладдя спадкоємця не поширювалось на Єву, а якби поширювалось, то, оскільки ця монархія була б нічим іншим, як *Адамовим батьківством*, отриманим у спадок, спадкоємець мусив би використовувати своє право владувати над Євою, бо Адам народив її.

Розд. IX, 99

(15) Якщо батьківське право, акт породження дає чоловікові правління і владу, то успадкування чи первородство не можуть дати жодного права.

Розд. XI, 96

(16) Оскільки право використовувати живі створіння спочатку засновувалося на праві чоловіка жититися і користатися життєвими вигодами, а природне право дітей успадкувати добро своїх батьків засноване на їхньому такому самому праві на живлення і життєві блага.

Розд. IX, 97

(17) Очевидно, що батьківська влада постає тільки на основі *породження*.

Чому ж тоді закон природи дає батькам батьківську владу над дітьми? Тому що вони справді їх *породили*, і той самий закон природи дає ту саму батьківську владу над братами спадкоємцеві, якщо їх *не породив*; з цього випливає, що або батько отримує свою батьківську владу не через породження дітей, або ж спадкоємець її не має взагалі сенсу, оскільки бути чи не бути наслідником Адама - не має ніякої ваги, коли йдеться про право на владу.

Розд. IX, 101

(18) Бо або це право наслідника Адама бути за своєю природою царем усього людського роду (тому що всі люди гуртом становлять одну *множинність*) справу не обов'язкове для того, щоб стати законним царем, отож можуть бути законні царі і без нього, - і тоді права і влада царів не залежать від нього; або ж усі царі на світі, крім одного, - незаконні, і відтак не мають права вимагати покори підданців.

Розд. X, 105

(19) І хоча головна мета його писання є навчити послуху тих, хто має на нього

право, яке, він каже нам, передається спадково, однак пояснення того, хто ж вони, кому це право дісталось у спадок, він залишає, подібно до філософського каменя в політиці, недосяжним для кожного, хто сподівається це знайти у його писанні.

Розд. XI, 109

(20) Ми вже показали, що первородство не може дати ніякого права на батьківську владу. Що батько може мати природне право на своєрідну владу над своїми дітьми - з цим легко погодитися, але що старший брат має таку саму владу над своїми братами - це ще треба довести.

Розд. XI, 111

(21) Закон Мойсея дав старшому подвійну частку добра і маєтностей, але ми ніде не знаходимо, щоб йому від природи чи за *Божим ведінням* належала перевага чи право панувати.

Розд. XI, 111

(22) Адже людина, яка обстоює природне право царів і виступає проти будь-якої угоди, повинна винаходити вельми неординарні резони і наводити для доказу приклад, розповідаючи про який, вона засновує все право на угоді, якщо тільки угодою можна вважати купівлю - продаж.

Розд. XI, 113

(23) А те, що за часів патріархів наслідник діставав право не на владу, а тільки на більшу частку добра, очевидно з (Бут. 21. 10)

Розд. XI, 114

(24) А якщо нам автор не здатен показати, хто за природним правом чи за безсумнівно певним Божим законом має право успадкувати владу цього природного монарха, за якого він так переживав, коли той помер, не залишивши сина, то він може не перейматися всім іншим, бо, щоб утишити неспокій люду і визначити, кому вони мають стати підданцями і присягнути на вірність, ліпше показати їм, хто саме на підставі первісного права, яке має більшу вагу, ніж воля та будь-які дії людей, і передусім, має право на цю *батьківську юрисдикцію*, ніж показати, що за природою така юрисдикція існує.

Розд. XI, 119

(25) Той, хто не має права вимагати від мене послуху, хто не може подати доказ свого божественного права на владу керувати мною, а також доказ того, що влада існує на підставі божественного права, не може мати права на мій послух.

Розд. XI, 120

(26) З цієї причини не маючи змоги довести право будь-якого державця на врядування як наслідника Адама, яке відтак зовсім непотрібне і краще б його зневажити, він ладен вирішити цю справу на основі сучасного стану речей і оголошує, що громадянський послух має обов'язково виявлятися як до *узурпатора*, так і до законного монарха і таким чином робить право *узурпатора* таким само законним.

Розд. XI, 121

(27) Але ніколи не можна збагнути, яким чином божественне природне право, яке має таке саме значення, як увесь порядок і мир у світі, повинно бути переда-

не нащадкам без якогось певного природного чи божественного правила, що його стосується.

Розд. XI, 126

(28) Якщо Хам і Яфет були державцями за спадковим правом, незважаючи на право їхнього старшого брата бути наслідником, менші брати за тим самим спадковим правом, є нині державцями, і відтак уся природна влада царів передається не далі ніж їхнім дітям, і за цим природним правом жодне царство не може бути більше родини.

Увесь світ має стати єдиною імперією, - якщо визнати право прямого наслідника, - інакше кожна родина має бути окремо урятованою одиницею, у відповідності з владою Адама, що переходить у спадок батькам сімейств.

Розд. XI, 142

(29) Відновити *de facto* право успадковувати батьківське урядування по прямій лінії означає доручити комусь те врядування, яке справді здійснювали його батьки, а він мав на нього право, лише успадковуючи його по прямій лінії.

Розд. XI, 160

Див. також

БЛАГО (1)

ВЛАДА (2), (3), (6), (8), (9), (15), (16), (17), (18), (21), (27)

ЗАКОН (2), (3), (6), (7), (8), (10), (11)

ЗАКОН ПРИРОДНИЙ (1), (2), (6), (7), (8), (10)

ЗВ'ЯЗКИ ПРИРОДНІ МІЖ ЛЮДЬМИ (1)

ЛЮДИНА (4)

ПРИРОДНІСТЬ В ЛЮДИНІ (1)

РАБСТВО (2)

РІВНІСТЬ (1)

СВОБОДА (4)

СІМ'Я (2), (4), (5), (6), (8), (9), (10), (11), (14)

СУСПІЛЬНА ЄДНІСТЬ (2), (3), (4)

ЧОЛОВІК ЖІНКА (1), (2), (5)

ЧОЛОВІК ДРУЖИНА (1)

ПРИРОДНІСТЬ В ЛЮДИНІ (бажання схильності тощо) + ПРИРОДНА ОБМЕЖЕНІСТЬ

(1) Оскільки люди пов'язані таким самим зобов'язанням зберегти те, що вони породили, як і себе самих, тому їхні нащадки отримують право на майно, яким володіють батьки.

Розд. IX, 88

(2) Наскільки мені відомо, ні Бог, ні природа не наділили первородженого такими повноваженнями, та й розум не може виявити серед братів такої природної переваги.

Розд. XI, 111

РАБСТВО РАБИ

(1) Рабство - це такий жалюгідний стан людини і воно так суперечить шляхетній вдачі та волелюбності нашого люду, що важко собі уявити, *аби англієць*, а тим паче *джентльмен* заповзявся його обстоювати. І справді, мені слід було б вважати трактат високоповажного сера Філмера Патріарх... ще одним твором, написаним заради сміху, на зразок того, що його скомпонував автор панегірика Неронові, а не серйозною, не задля посміху розправою, якби поважна назва і, відповідно, поважний виклад, портрет на титулі книжки і схвальні відгуки на її адресу, які потім з'явилися.

Розд. I, 1

(2) Ми входимо в життя і водночас попадаємо в рабство і вже ніколи не можемо вивільнитися з одного, доки не позбудемося іншого. Ані Святе Письмо, ні здоровий глузд, я певен, нам, цього не кажуть, незважаючи на всю балаканину про божественне право, згідно з яким буцімто божественна влада звеліла нам коритися сваволі іншої влади.

Розд. I, 4

(3) І та людина, яка скориставшись скрутою іншої, примушує її стати своїм васалом, не надаючи їй тієї допомоги, яку Бог вимагає для задоволення потреб брата, має не більше законних підстав для своїх дітей, ніж та, що, володіючи більшою силою, хапає слабкішу, ламає її спротив, і приставивши ножа до горлянки, дає їй на вибір: смерть або рабство.

Розд. IV, 42

(4) Бог за одним заходом зробив його [Адама - *І.Г.*] всесвітнім монархом над усім чоловіцтвом і водночас довічним батраком, вигнав з раю «порати землю» (ст.23) і разом з тим посадив його на трон і дав усі привілеї та вигоди абсолютної влади.

Розд. V, 44

(5) Якщо всі люди від природи не є рівні хоч я вважаю, що вони рівні, - то я певен, - усі раби рівні один з одним.

Розд. VI, 51

(6) Ісак хоч і був наслідником та не мав права бути паном над своїми братами, бо якби він його мав, то навіщо б Сара прагнула позбавити його від одного з його підданців або зменшити число його рабів.

Розд. XI, 114

(7) Все ж існувала різниця між сином, підданцем і рабом, і ні патріархи до того, ні їхні правителі після цього єгипетського полону не залічували своїх синів чи підданців до речей, належних до їхньої маєтності, і не порядкували ними так само повновладно, як іншими своїми пожитками.

Розд. XI, 154

РІВНІСТЬ, НЕРІВНІСТЬ

(1) Верховна влада - це право володіти землею з тваринами та іншими істотами нижчого порядку на ній для свого особистого спожитку. А також право керувати і правити людьми, всією рештою чоловіцтва

Розд. 9, 84

(2) Вони (Яков та Ісава -*І.Г.*) жили в дружбі і рівності як належить братам, ні пан, ні раб своєму брату, але незалежно один від одного, обидва очолювали свої самостійні родини, жоден не нав'язував іншому своїх законів.

Розд. XI, 118

Див. також

РАБСТВО (5)

СВОБОДА (3)

СІМ'Я (7)

ЧОЛОВІК ДРУЖИНА (4)

СВОБОДА (СВОБОДИ) ЗРІЛІСТЬ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

(1) Якщо хто-небудь вважає, що я дозволяю собі забагато вільності, так безоглядно висловлюючись про людину, яка є великим поборником абсолютної влади і кумиром тих, хто її обожає, я благаю дати на цей раз невелику пільгу тому, хто, навіть прочитавши книжку сера Роберта, продовжує вважати себе, як дозволяють йому закони, вільною людиною.

Розд. I, 2

(2) Може, він там, дискутуючи з іншими авторами, навів якісь докази на користь цієї дорогої для нього доктрини верховної влади Адама, адже в трактаті про природну владу царів він послуговувався ними вельми ощадно.

Розд. II, 14

(3) У людини є природна свобода, оскільки всі, хто має однакову природу, здібності і спроможності, у природному відношенні рівні і повинні користуватися тими самими спільними правами і привілеями доти, доки нам не явиться безсумнівне веління Бога.

Розд. VI, 67

(4) Виберіть те, що вам подобається, - це знімає обов'язки, накладені врядуванням і послухом: якщо всі люди є наследниками, вони не зобов'язані коритися нікому, якщо ж є тільки один наследник, тоді ніхто не зобов'язаний йому коритися, доки він не стане відомий і його право не буде з'ясоване.

Розд. X, 105

(5) Письмо розповідає нам (Бут.11): І сказали вони. Тобто не якийсь державець наказав будувати це місто (Вавілон - *І.Г.*) і вежу, будували не за наказом одного *монарха*, а за гуртовою порадою вільного люду: Місто збудуймо собі. Вони будували його для себе як вільні люди, не як раби для свого пана й хазяїна.

Розд. XI, 146

(6) Якщо вони (ізраїльтяни - *І.Г.*) справді повернулися з полону, то, певно повернулися в стан свободи, а отже, слід розуміти, що і до, і після свого полону вони були вільні.

Розд. XI, 154

Див. також

ВЛАДА (2), (3)

ЛЮДИНА (1)

СІМ'Я (головування в сім'ї, права й обов'язки членів сім'ї, Батько, Мати, Дитина, Син, Дочка)

(1) Господь каже Шануй свого батька та матір свою, а наш автор задовольняється половиною, опускаючи слова та матір свою, бо вони наразі не дуже приносять для його аргументації.

Розд. II, 6

(2) Для підтвердження цього природного права царської влади ми знаходимо в десяти заповідях вказівку, що закон, який велить коритися царям, міститься в словах Шануй свого батька, так наче вся влада спочатку належала батькові. То чому б мені не додати, що в десяти заповідях закон, який велить коритися царцям, міститься в словах: шануй матір свою, так наче вся влада спочатку належала матері? Цей доказ у тому значенні, якого йому надає сер Роберт, підходить як для першого, так і для другого випадку.

Розд. II, 11

(3) Отож, якщо ці слова й дають Адамові якусь владу, то це може бути тільки подружня влада, а не політична, тобто це влада, яку має кожен чоловік, аби об'єднувати справи, що стосуються приватного життя його сім'ї, як власник її майна і ґрунтів, аби ставити свою волю попереду волі своєї дружини в усіх спільних для них обох справах; але він не має політичної влади, тобто не владний над життям і смертю.

Розд. V, 48

(4) Аби довести, що батьки, породивши дітей, набувають над ними абсолютної влади, дехто, я чув, використовував такий аргумент: «Батьки мають владу над життям своїх дітей, бо вони дають їм життя і забезпечують існування», - ось такий єдиний доказ спромоглися висунути на захист монархії, поза як не може бути жодних підстав для того, щоб одна людина мала які-небудь природні претензії чи домагалася права на те, що належить іншій людині і ніколи не належало їй, чого вона ніколи не давала і дісталася тій іншій від чийось щедрот. Чи може будь-який чоловік сказати, що він створив органи, необхідні для життя його дитини? Чи може він сам вважати, що дав життя, а проте не знає, хто належно може його прийняти або які дії чи органи необхідні для його прийому чи збереження?

Розд. VI, 52

(5) Однак це батьківство (Бога - *І.Г.*) повністю виключає змогу земних

батьків претендувати на це право; бо ж він цар, тому що він справді створив усіх нас, на що ніяк не можуть претендувати батьки щодо своїх дітей.

Розд. VI, 53

(6) Але припустимо, що батьки створили своїх дітей, дали їм життя, забезпечили їхнє існування і відтак набули абсолютної влади. Та це б дало батькові право панувати над ними лише спільно з матір'ю. Бо ж ніхто не може заперечити того, що в створенні дитини жінка бере рівну, якщо не більшу участь, адже протягом довгого часу вона живить дитину у власному тілі своїми життєвими соками. Проте в усякому разі не можна заперечити, що мати бере однакову участь у породженні дитини, і відтак ми не маємо підстав твердити про абсолютну владу батька.

Розд. VI, 55

(7) Бо якби наш автор навів цю заповідь без перекручення, як дав її Бог, і долучив би до батька матір, тоді б кожний читач побачив, що вона свідчить проти нього і аж ніяк не встановлює монархічну владу батька, що вона ставить матір на однаковий з ним рівень і не визначає нічого, що не було б спільним для них обох, для батька і матері.

Письмо оголошує владу батька й матері щодо тих, кого вони породили, такою рівною, що в деяких місцях воно, називаючи батьків, порушує порядок, у відповідності з яким буцімто слід першим назвати батька, і ставить на перше місце матір, яку Лев.19,3.

Розд. VI, 61

(8) Все, що дитина має право вимагати від батька, - це щоб він її вигодував і дав освіту, а також те, що природа дає для підтримки життєвої діяльності. Але вона не має права вимагати від нього правління чи влади.

Розд. IX, 93

(9) Оскільки верховна влада Адама, заснована на праві батьківства. Якщо він на підставі того, що був володарем усього світу, мав якусь владу над людьми) не могла перейти у спадок комусь із його дітей, оминувши всіх інших, хоч усі вони мали право поділити між собою спадок і кожний з них мав право отримати частку батькового майна. Адже батьківську владу, оскільки вона є природним правом, що виникає тільки на підставі стосунків між батьком і сином, так само неможливо передати у спадок, як і самі ці стосунки.

Розд. IX, 98

(10) На це я відповім, що батько не може відчужити свою владу над дитиною: він до певної міри може втратити на неї право, але передати її комусь не може.

Розд. IX, 100

(11) Той, хто купив і занедбав дитину, не отримав через цю купівлю і згоду батька права на обов'язок або пошану від неї, а отримає це право тільки той, хто своїми заслугами, виконуючи обов'язки батька і по-батьківському дбаючи про бідолашного і стражденного малюка, набув собі своєю батьківською турботою право на відповідну міру батьківської влади.

Розд. IX, 100

(12) Якщо це хоч трохи заспокоїть нашого автора, я з радістю гарантую йому,

що батьківська влада ніколи не буде втрачена, тому що вона існуватиме в світі, допоки в ньому існуватимуть батьки, але жоден із них не володітиме батьківською владою Адама.

Розд. IX, 103

(13) Але я певен того, що слово «батьки» не може означати наслідників чоловічої статі, а слова найстарші батьки - малу дитину.

Розд. XI, 109

(14) Бо якщо право наслідника було б Божим велінням, божественним правом, тоді жоден чоловік, чи то батько, чи не батько, не міг би його змінити. Якщо воно не є божественним правом, тоді це залишиться людським і залежатиме від волі людини, отож там, де людська настанова його не дає, первонароджений не має жодної переваги над своїми братами, і люди можуть доручити врядування тій особі і у тій формі, як вони вважатимуть за потрібне.

Розд. XI, 140

(15) Усе це було б марною і зайвою справою і всього лиш безнадійним заміром, якби Яків володів щодо кожного свого сім'янина такою ж владою, як над своїм волом чи ослом, як *власник* над своїм *майном*; а пропозиції, які зробили Рувим чи Юда, так само забезпечували повернення Веніамина, як коли б якийсь чоловік узяв двох ягнят із отари свого хазяїна і запропонував одного як запоруку того, що він напевне поверне іншого.

Розд. XI, 155

Див. також

ВИХОВАННЯ (1)

ВЛАДА (1), (2), (10), (11), (12), (18), (24), (25)

ДИКУНИ (1)

ЗАКОН ДЕСПОТИЗМ ТИРАНІЯ (5), (10)

ЗАКОН ПРИРОДНИЙ (3), (5), (6), (7), (8)

ЗВ'ЯЗКИ ПРИРОДНІ МІЖ ЛЮДЬМИ (1)

ЛЮДИНА (3)

ПРАВО (2), (3), (10), (11), (12), (13), (17), (20), (28)

ПРИРОДНІСТЬ В ЛЮДИНІ (1)

РІВНІСТЬ (2)

ЧОЛОВІК ЖІНКА (4), (6)

ЧОЛОВІК ДРУЖИНА (4), (5)

СТАТЬ

(1) Хіба це неможливо для чоловіка - мати 318 осіб чоловічої статі, належних до своєї родини, навіть не будучи наслідником Адама?

Розд. XI, 130

СУСПІЛЬНА ЄДНІСТЬ (її підвалини та умови її руйнування)

(1) Батьківство може дати демократичній спільноті монархічну владу і зробити узурпатора законним державцем.

Розд. VI, 72

(2) *Я* трохи пильніше розгляну, як саме «успадкування, привілей, узурпація і вибори» можуть на основі його принципів створювати підвалини врядування в усьому світі чи надавати будь-кому право творити імперію, спираючись на цю царську владу Адама, якби знайшлися такі переконливі докази, що він був абсолютним монархом і володарем усього світу.

Розд. VIII, 80

(3) Люди користувались правом дбати про своє існування спільно, й Адамові діти спільно з ним. Власність, якщо він не розпорядився нею інакше, надавши на неї комусь прямий привілей, природним чином переходила його дітям, і вони мали право успадкувати її і володіти нею.

Розд. IX, 87

(4) Але там, де люди перебувають у природному стані, майно стає цілковито спільним, і ніхто не має права успадкувати його, ніхто не може взяти його у свою власність (за умови відсутності нащадків-спадкоємців - *І.Г.*).

Розд. IX, 90

(5) Отож чотирьохсот озброєних людей, зібраних якимсь чином в один гурт, досить, щоб довести, що їхній поводир є цар і наслідник Адама.

Розд. XI, 137

ТЕРПИМІСТЬ, ТОЛЕРАНТНІСТЬ (і її межі + суспільна безпека + смертна кара)

(1) Ухвала смертного вироку не є необхідною ознакою верховної влади, як правило, вона належить до компетенції нижчих посадових осіб. Повноваження установлювати закони життя і смерті є справді ознакою верховної влади, але ухвала вироку у відповідності з цими законами може бути прийнята іншими, і тому це не може правити доказом того, що йому належала верховна влада.

Розд. XI, 129

ЧЕРНЬ (нижчі верстви)

(1) То чи не було б це чудовим аргументом для доведення того, що за Божою настановою вся влада у світі походить як спадок від Адама і що сама особа і влада плантатора створена Божим велінням, бо у своїй сім'ї він має владу над слугами, народженими в його домі або купленими за його гроші.

Розд. XI, 130

ЧОЛОВІК ЖІНКА

(1) Щоб утвердити своє вчення, ці люди позбавили все чоловіцтво права на природні вільності і таким чином не тільки прирекли всіх підданців на злигодні, породжувані тиранією та гнобленням, а поставили під сумнів титули і розхитали підвалини царських тронів.

Розд. I, 3

(2) І я вважаю, що жоден читач із здоровим глуздом не спроможеться знайти нічого іншого, крім вивищення людства над іншими видами живих створінь на цій нашій освоєній чоловіцтвом землі. Це, власне, не що інше, як передача людині, всьому людському роду, як головному мешканцеві, який є подобою свого творця, права панувати над іншими створіннями.

Розд. IV, 40

(3) Ці слова містять у собі прокляття Богом жінки за те, що вона була найперша і найзухваліша з тих, хто вчинив йому непослух. Адже хоч, як до підсобниці у спокусі і співучасниці в прогріху, до Єви поставилися суворіше, ніж до нього [Адама -І.Г], і в такий спосіб він здобув над нею перевагу, бо її спостигла гірша кара.

Розд. V, 44

(4) Я вважаю, що ці гріхи обтяжені ще й тим, що вони спрямовані проти головного наміру природи, яка прагне того, щоб чоловіцтво множилося і людський рід продовжувався і якомога вдосконалювався, живучи бездоганним сімейним життям, неодмінною запорукою якого є тривке подружжє ложе.

Розд. VI, 59

(5) Бог створив чоловіка і дав йому та всім іншим земним істотам сильне бажання самозбереження. Чоловік мав право використовувати живі створіння, спираючись на волю Бога і на його привілей.

Таким чином, власність чоловіка на живі створіння було засновано на його праві використовувати ті речі, які були необхідні або корисні для його існування.

Розд. IX, 86

(6) У власному значенні слова найстарші батьки означає або найстарших чоловіків і жінок, які мають дітей, або таких, які мають найбільше поколінь нащадків.

Розд. XI, 109

(7) Звідцілья виникає багато запитань щодо всиновлення, і яка природна різниця «між дружиною і наложницею»?

Розд. XI, 123

ЧОЛОВІК ДРУЖИНА

(1) Але ж привілей дано їм, тобто і *Єві* теж, і багато тлумачів Святого Письма резонно вважають, що ці слова було сказано тільки тоді, коли Адам уже мав дру-

жину, відтак хіба не належало їй стати володаркою всього світу, так само як йому - володарем? Якщо хтось відкаже, що Єва підкорялася Адамові, то, здається нам, підкорялася вона не до такої міри, щоб не уможливило їй панувати над тваринами чи здійснювати щодо них свої права власника. Адже хіба можемо ми твердити, що коли Бог дає якимсь двом спільний привілей, то мати користь із нього має право лиш один із них?

Розд. IV, 29

(2) Бог у цьому тексті не дає Адамові ніякої влади над Євою чи чоловікам над дружинами, а тільки провіщає, яка може бути доля жінки, коли він своїм провидінням ухвалить, щоб вона корилася своєму чоловікові, і, як ми бачимо, закони людства і звичаї народів схвалили саме такий лад, і це, я цілком певен, підтверджує сама природа.

Розд. V, 47

(3) Таким чином, ми розглянули два місця Письма - всі ті, наскільки я пригадую, на які наш автор посилається, прагнучи довести «право Адама на верховну владу», на ту «зверхність», яка, він каже, «за Божою настановою має бути у Адама необмеженою і такою неосяжною, як усі його волевиявлення» (с. 245, viz. Бут. 1, 28 і Бут. 3, 16), одне з них свідчить тільки про те, що нижчі створіння повинні коритися людям, а інше - про те, що дружина зобов'язана виявляти покору своєму чоловікові, і те, й те зобов'язання аж ніяк не передбачає тієї покори, яку підданці буцімто мають виявляти правителям політичних громад.

Розд. V, 49

(4) Письмо такого дозволу євреям не дає, а проте стосунки між чоловіком і дружиною часто значною мірою розладжувалися. Письмо не дає дозволу на нерівне відношення до дітей.

Розд. VI, 62

(5) Адже батьківську владу, оскільки вона є природним правом, що виникає тільки на підставі стосунків між батьком і сином, так само неможливо передати у спадок, як і самі стосунки, і чоловік може претендувати на успадкування батьківської влади свого батька над його дітьми на такій же підставі, на якій він може претендувати на успадкування подружньої влади чоловіка, чийм спадкоємцем він є, над його дружиною. Позаяк влада чоловіка заснована на угоді, а влада батька на породженні, він може успадкувати владу, набуту через шлюбну угоду і яка є тільки особиста.

Розд. IX, 98

(6) Тому, якщо можна показати, що подружня влада може належати тому, хто не є чоловіком, то, гадаю, буде також доведено, що батьківська влада нашого автора, набута внаслідок породження дітей, може бути успадкована сином, і що брат, як спадкоємець влади свого батька, може отримати батьківську владу над своїми братами, а за цим правилом і подружню владу.

Розд. IX, 103

ДРУГИЙ ТРАКТАТ

БЛАГО

(1) (Американські племена - *І.Г.*) не мають і сотої долі тих благ, якими насолоджуємося ми (через те, що вони не поліпшують довкілля за допомогою труда).

Розд.V, 41

(2) Земля не була б варта того, щоб її огороджувати, й ми побачили б, як людина знов віддає у дику спільність природного володіння все, що перевищує кількість, необхідну для забезпечення життєвими благами її самої та її сім'ї.

Розд.V, 48

(3) Бо закон у його справжньому розумінні, це не стільки обмеження, скільки *скеровування вільного та розумного діяча* у напрямку його власних інтересів, і він не приписує нічого понад те, що є загальним благом для всіх, хто підкоряється цьому законіві.

Розд. VI, 57

(4) І таким чином він [народ - *І.Г.*] уповноважує суспільство або, що те ж саме, законодавчу владу цього суспільства створювати для нього такі, закони, які вимагатиме суспільне благо цього суспільства.

Розд. VII, 89

(5) Незалежно від того, через яку з цих причин правління вперше було віддано до рук однієї особи, хоч би кому його довіряли, це робилось лише задля суспільного блага і безпеки, і саме з такою метою в часи дитинства спільнотворень ті, хто мав владу, зазвичай і користувалися нею. А якби вони цього не робили, молоді суспільства не могли б існувати: без таких отців-годувальників, уважних і дбайливих щодо суспільного блага, всі держави поринули б у небуття через слабкість та немічність свого дитинства; і державець, і народ невдовзі загинули б разом.

Розд. VIII, 110

(6) Адже, перебуваючи тепер у новому стані, в якому вона буде користуватися багатьма благами завдяки труду, допомозі і товариству інших членів тієї ж самої спільноти, так само із захистом усієї її сили, вона (людина - *І. Г.*) повинна відступити стільки своєї природної свободи на забезпечення себе, скільки вимагатимуть благо, процвітання та безпека суспільства; це не лише необхідно, але й справедливо.

Розд.IX, 130

(7) ...Влада суспільства чи встановлена ним *законодавча влада ніколи не може поширюватися далі, ніж цього вимагає загальне благо.*

Розд. IX, 131

(8) Ця [законодавча - *І.Г.*] влада *обмежена громадським благом суспільства.* Вона не має іншої мети, крім збереження [суспільства], і тому ніколи не може мати права знищувати, поневолювати чи умисно розоряти підданих.

Розд. XI, 135

(9) Адаже урядова влада існує лише заради блага суспільства, й, оскільки вона не повинна бути деспотичною і свавільною, то має діяти згідно з *установленими та проголошеними законами*, щоб і народ міг знати свої обов'язки і перебував у безпеці під захистом закону, а правителі тримались у належних межах і не спокушались, завдяки владі, якою вони наділені застосовувати для таких цілей і за допомогою таких засобів, про які вони не мали б бажання повідомляти.

Розд. XI, 137

(10) Тому у добре впорядкованих спільнотвореннях, де благо береться до уваги так, як це повинно бути, *законодавча* влада надається різним особам, які, зібравшись належним чином, отримують право самі чи вкупі з іншими створювати закони; виконавши цю справу, вони розходяться знову і відтак підпадають під дію створених ними законів; це нове й безпосереднє зобов'язання спонукає їх дбати про те, щоб створювати закони для блага суспільства.

Розд. XII, 143

(11) При тому, що *федеративна влада* за доброго чи кепського її здійснення може мати величезне значення для спільнотворення, все ж вона значно менше піддається управлінню давніше ухваленими постійними конкретними законами, ніж влада *виконавча*; і тому для суспільного блага вона мусить бути залишена на розсуд та мудрість тих, в чиїх руках вона перебуває.

Розд. XII, 147

(12) Що ж можна зробити у такому випадку, аби вберегти спільноту від того, щоб вона не зазнавала неминучого ризику з того чи іншого боку, який час від часу постає внаслідок існування фіксованих інтервалів та періодів у скликанні й роботі законодавчого органу, як не довірити це розсудливості тих, хто, будучи постійно присутніми і знайомими зі станом громадських справ, здатні використати цю прерогативу на благо суспільства?

Розд. XIII, 156

(13) *Прерогатива* -то є не що інше, як влада в руках державця для забезпечення суспільного блага у тих випадках, коли, у зв'язку з несподіваними й непевними подіями, чіткі й незмінні закони не можуть бути надійним керівництвом; все, що безсумнівно буде зроблено для блага народу і для встановлення влади уряду на його справжніх засадах, - все це є і завжди буде справедливою *прерогативою*.

Розд. XIII, 158

(14) Там, де законодавча та виконавча влада не зосереджені в одних і тих самих руках (як це має місце в усіх поміркованих монархіях та вдало сформованих системах урядування), благо суспільства вимагає, щоб деякі речі було залишено на розважливість того, хто має виконавчу владу.

Розд. XIV, 159

(15) Ця влада, поки вона застосовується для блага спільноти й відповідно з повноваженнями та цілями врядування, *безсумнівно є прерогативою* й ніколи не ставиться під сумнів.

Розд. XIV, 161

(16) Бо метою правління є благо спільноти, і яких би змін заради цієї мети не зазнавала спільнота, вони не можуть бути зазіханням на будь-що, оскільки ніхто в системі врядування не має права спрямовувати свої зусилля до іншої мети. А зазіханням є лише те, що шкодить або стає на заваді громадському благу.

Розд. XIV, 163

(17) *Прерогатива* не може бути нічим іншим, як дозволом, що його дає народ своїм правителям робити деякі речі на власний розсуд, коли закон мовчить, а іноді й чинити всупереч букві закону заради громадського блага; і коли це зроблено, народ з цим погоджується. Так само, як добрий державець, котрий пам'ятає про виявлену до нього довіру й піклується про благо свого народу, не може мати занадто великої *прерогативи*, себто права робити благо.

Розд. XIV, 164

(18) *Агресор*, якщо ставить себе у стан війни з іншим і несправедливо зазіхає на права іншої людини, ніколи *не зможе* шляхом такої несправедливої війни *допомогтися юрисдикції над підкореним*.

Розд. XVI, 175

(19) *Я* визнаю, це - вада, *притаманна будь-якому врядуванню* тоді, коли правителі довели його до такого стану, що їх підозрює власний народ; для них це найнебезпечніше становище - і в цьому становищі вони менш ніж будь-коли достойні жалю, бо його легко можна було уникнути: якщо правитель справді бажає своєму народові блага і прагне зберегти його разом із його законами - то навряд, щоб він не зумів домогтися, аби народ побачив та відчув його піклування; це все одно що діти не помічали б, як батько родини їх любить і піклується про них.

Розд. XVIII, 209

(20) Метою врядування є благо людства, а що *краще для людства* - щоб народ завжди підлягав нічим не обмеженій волі тиранії чи щоб правителям іноді можна було чинити опір, коли вони переходять межі допустимого у використанні своєї влади й застосовують її не для збереження власності свого народу, а для знищення?

Розд. XIX, 229

Див. також

ВИХОВАННЯ (1)

ВЛАДА (1), (23), (25), (27)

ЗАКОН ПРИРОДНИЙ (15)

ПРИРОДНІСТЬ (2)

СІМ'Я (18)

ІНТЕРЕС (індивідуальний і суспільний)

(1) *Шлюбна спілка* створюється за допомогою добровільної угоди між чоловіком та жінкою; і хоча вона переважно полягає у такому спілкуванні та праві чоловіка й дружини на тіла одне одного, яке необхідне для здійснення головної

мети - народження потомства, - вона, крім того, є причиною взаємної підтримки та допомоги, а також єднання інтересів, оскільки існує потреба не лише об'єднати їхню турботу та любов, але й забезпечити їхнє спільне потомство, яке має право на споживок і підтримку з їхнього боку, доки не буде спроможне піклуватися про себе.

Розд. VII, 78

(2) Але в тих системах врядування, де законодавчий орган складається з одного постійнодіючого зібрання чи з однієї особи, як то є в абсолютних монархіях, - там все ще є небезпека, що ця особа чи особи вважатимуть, що їхні інтереси відмінні від інтересів решти спільноти, а відтак прагнуть збільшувати власні багатства та владу, відбираючи в народу все, що їм забажається.

Розд. XI, 138

(3) Але речі не завжди змінюються рівномірно, і приватні інтереси часто зберігають звичаї та привілеї, коли причин для їх існування вже не існує; таке нерідко трапляється у державах, де частина законодавчого органу складається з *представників*, обраних народом.

Розд. XIII, 157

Див. також

ЗАКОН ПРИРОДНИЙ (14)

ЗВ'ЯЗКИ ПРИРОДНІ (7)

ПРАВО (10)

ПРИРОДНІСТЬ В ЛЮДИНІ (1)

СПРАВЕДЛИВІСТЬ (4)

ЧОЛОВІК ДРУЖИНА (3)

ВИХОВАННЯ

(1) Поко́ра неповнолітнього надає батькові тимчасову владу, яка закінчується при досягненні дитиною повноліття; а *пошана*, яку *зобов'язані виявляти діти*, надає батькам вічне право на увагу, шану, підтримку, а також послужливість, більшою чи меншою мірою, - залежно від того, якими були батькові піклування, витрати та доброта при вихованні дитини.

Годування та виховання своїх дітей заради їхнього блага є настільки природним для батьків, що звільнити їх від такого піклування не може ніщо.

Розд. VI, 67

(2) Перше (пошана - I. Г.) призначено на користь батьків, так само як друге (підтримка - I. Г.) - на користь дітей; хоча виховання, цей обов'язок батьків, здається, пов'язаний з більшою владою, - через те, що неосвіченість та немічність дитинства потребують упокорення й виправлення, що є видимим проявом влади й певного роду пануванням.

Розд. VI, 68

(3) Отже, перша частина *батькової* влади, чи, скоріше, обов'язку, що полягає у вихованні [дітей], належить батькові доти, доки не закінчується у певний

строк. Коли справу виховання закінчено, вона зникає сама по собі, але може бути відчужена й раніше.

Розд. VI, 69

(4) Хоча обов'язок батьків виховувати своїх дітей і обов'язок дітей вшанувати своїх батьків містять у собі всю владу, з одного боку, і покірність - з іншого, що випливає з таких відносин, все ж зазвичай у *батька* є й *інша влада*, за допомогою якої він контролює слухняність своїх дітей.

Розд. VI, 72

ВЛАДА ЗАКОННА (легітимна)

(1) Отже, за *політичну владу* я приймаю *право* створювати закони, які передбачають смертну кару, а отже, й усі менш суворі покарання, - заради впорядкування і збереження власності - та застосовувати потугу спільноти для виконання цих законів і для захисту спільнотворення від вторгнення чужинців, і все це - заради громадського блага.

Розд. I, 3

(2) До цієї дивної доктрини, а саме, що у стані природи кожен має виконавчу владу закону природи, без сумніву, будуть висунуті заперечення стосовно нерозумності того, щоб люди були суддями у своїх власних справах, бо себелюбство позбавить людей об'єктивності щодо самих себе та своїх друзів, а з іншого боку - лиха вдача, пристрасть та мстивість заведуть їх надто далеко у покаранні інших, і звідси нічого, крім плутанини та безладу, не вийде, і, безсумнівно, через те Бог призначив уряд, щоб стримувати людську упередженість та насильство. Я з певністю гарантую, що громадянське врядування є тим відповідним засобом, що певною мірою усуває незручності стану природи.

Розд. II, 13

(3) Ніхто не може дати більше влади, ніж має сам.

Розд. IV, 23

(4) Ніхто не може за домовленістю передати іншому те, чого сам не має, - влади над власним життям.

Розд. IV, 24

(5) Але ці дві влади, *політична* й *батькова*, є такими абсолютно різними й розокремленими, вони побудовані на таких різних основах та існують для різних цілей, що кожен підданий, якщо він є батьком, має стільки є *батькової* влади над своїми дітьми, скільки державець має над своїми.

Розд. VI, 71

(5) Таким чином, дітям було легко і майже природно через практично немінучу мовчазну згоду поступитися владою та врядуванням батькові.

Розд. VI, 75

(6) Так природні батьки родин мало - помалу ставали *політичними монархами*.

Розд. VI, 76

(7) Отже, там, де будь - яка кількість людей об'єднується в одне суспільство таким чином, що кожен зрікається своєї виконавчої влади, яка йому належить за законом природи, і передає її суспільству, там і тільки там існує політичне, чи громадянське, суспільство.

Розд. VII, 89

(8) Отож усі, хто виходячи зі стану природи, вступає до якої-небудь *спільноти*, повинні, зрозуміло, віддавати *більшості* цієї спільноти всю свою владу, необхідну для тих цілей, заради яких люди об'єднуються в суспільство.

Розд. VIII, 99

(9) Але оскільки це (об'єднання за інтересами -1. Г.) дало людям привід помилятися та вважати, що за природою врядування було монархічним і належало батькові, то не буде недоречним розглянути, чому люди спочатку загалом зупинялися на цій формі; і хоча, можливо, верховенство батька могло на початку запровадження деяких спільнот привести до виникнення й зосередження влади в одних руках, і все ж зрозуміло, що причиною тривалості такої форми *врядування*, коли воно здійснюється *однією особою*, було не якість там вшанування чи повага до батькового авторитету; бо всі дрібні монархії, себто майже всі *монархії*, в часи, близькі до часів свого виникнення, були зазвичай чи хоча б подекуди *вигорними*.

Розд. VIII, 106

(10) І в самому Ізраїлі *головною справою суддів і перших царів, здається, було виступати полководцями на війні й командувачами своїх військ*.

Розд. VIII, 109

(11) Це доводить, що коли хто-небудь, *народжений під владою* іншого, може бути настільки *вільним*, аби мати право повелівати іншими в новій самостійній державі, то кожен народжений під владою іншого може бути *вільним* так само і може стати правителем чи підданим в окремій самостійній державі. І таким чином, згідно з їхнім власним принципом, або всі люди, незалежно від свого *народження*, є *вільними*, або ж у світі існує лише один законний державець, один законний уряд.

Розд. VIII, 113

(12) Тому історія, як священна, так і світська, рясніє прикладами про людей, які виходили з-під влади, під якою були народжені, й відмовлялися коритись сім'ї чи спільноті, в якій вони виростили, і *встановлювали нові держави*.

Розд. VIII, 115

(13) Але ж ясно, що самі *уряди* розуміють це по-іншому; вони *не претендують на владу над сином тільки через те, що мали її над батьком*; вони і на дітей не дивляться, як на своїх підданих, хоча їхні батьки й були такими.

Розд. VIII, 118

(14) Адже у стані природи, окрім свободи, яку людина має для своїх невинних розваг вона має дві форми влади.

Перша влада - це можливість чинити все, що, на її думку, годиться для збереження себе та інших у межах *закону природи*. Згідно з цим законом, спільним для них усіх, вона і вся решта людства - *то є одна спільнота*, вони складають єдине

суспільство, відмінне ВІД усіх інших створінь. І якби не зісутість і порочність звироднілих людей, то не було б потреби в жодному іншому суспільстві; не було б необхідності, щоб люди відділялися від цієї великої та природної спільноти й через конкретні домовленості об'єднувалися у дрібніші, роз'єднані суспільства.

Друга влада, яку людина має у стані природи- це право *карати за злочини*, скоєні проти цього закону. Коли людина приєднується до приватного, якщо я можу так його назвати, чи окремого політичного суспільнотворення, відокремлене від решти людства, - вона віддає обидві ці влади.

Розд. IX, 128

(15) Як було показано, з моменту об'єднання людей у суспільство всією владою у спільноті, яка складалася з природної влади кожного члена цієї спільноти, володіла більшість; і тому вона могла час від часу використовувати свою владу для створення законів для цієї спільноти і для їх виконання призначеними нею посадовими особами; така *форма* врядування являє собою абсолютну *демократію*; або вона може передати владу створення законів до рук декількох обраних осіб та їхніх нащадків чи наступників - і тоді це буде *олігархія*; або ж - до рук однієї особи, і тоді це буде *монархія*; якщо ж влада дістається одній особі та її спадкоємцям, тоді це *спадкоємна монархія*; якщо ж - їй і тільки протягом її життя, а після її смерті право призначати наступника повертається до більшості, - тоді це *виборна монархія*.

Розд. X, 132

(16) Бо, оскільки *форма врядування залежить від того, у кого перебуває* верховна влада, яка є *законодавчою* (бо неможливо припустити, щоб нижча влада керувала вищою чи щоб яка-небудь влада, окрім верховної, створювала закони), то *форма спільнотворення* визначається залежно від того, хто має владу створювати закони.

Розд. X, 132

(17) Хоча законодавча влада, незалежно від того, зосереджена вона в руках однієї людини чи кількох, здійснюється вона неперервно чи тільки через певні інтервали, хоч вона і є верховною владою у кожному спільнотворенні, але все ж:

По-перше, вона не є і, можливо не може бути абсолютно *деспотичною* по відношенню до життя і долі народу. Адже це лише об'єднана влада кожного члена суспільства, яку він віддав тій особі чи зібранню, що виступають законодавцями; вона не може бути більшою, ніж та влада, яку мали ці особи, коли вони перебували у стані природи, перш ніж увійти в суспільство й віддати цю владу спільноті. Бо ніхто не може передати іншому більше влади, ніж він має сам, і ніхто не має абсолютної деспотичної влади над собою чи над ким-небудь іншим - влади позбавити себе життя або забрати життя або власність іншого.

Розд. XI, 135

(18) Аби позбутися цих прикросів, що в стані природи створюють безлад у користуванні власністю, і для збереження та захисту своєї маєтності, а також задля можливості застосування спільної сили люди об'єднуються в суспільства; для визначення власності вони прагнуть мати *постійні закони*, завдяки яким кожен може знати, що кому належить. Саме заради цієї мети люди віддають всю свою природну владу суспільству, в яке вони вступають, і ця спільнота передає

законодавчу владу в руки тих, кого вона вважає для цього придатними; при цьому люди сподіваються, що ними правитимуть за допомогою *проголошених законів*, бо інакше їхній мир, спокій і власність залишатимуться у такому ж незначеному становищі, як це було у стані природи.

Розд. XI, 136

(19) Абсолютна деспотична влада, чи правління без *встановлених постійних законів*, аж ніяк не відповідає цілям суспільства та врядування, і задля цього люди не позбавилися б стану природної свободи й не зв'язали б себе відповідними узами, якби не мали на меті зберегти своє життя, свободу та власність і, за допомогою *встановлених законоположень* про право та власність, забезпечити собі мир і спокій.

Розд. XI, 137

(20) Державець чи сенат, хоч би яку вони мали владу для створення законів, що регулюють право на *власність* між підданими, все ж ніколи не можуть мати владу брати собі всю чи якусь частину *власності* підданих без їхньої на те згоди. Бо це фактично означало б взагалі не залишити їм жодної *власності*.

Розд. XI, 139

(21) Але через те що закони, які створюються один раз і за короткий термін, мають постійну і незмінну силу і потребують *неперервного виконання* або нагляду за цим виконанням, необхідно, щоб *завжди існувала влада*, яка б наглядала за виконанням, необхідно, щоб *завжди існувала влада*, яка б наглядала за виконанням створених і чинних законів. З цієї причини *законодавчу та виконавчу влади* часто доводиться розділяти.

Розд. XII, 144

(22) В кожному спільнотворенні існує ще одна влада, її можна назвати природною, бо вона відповідає тому, що кожна людина має за природою, перш ніж вступити до суспільства.

Розд. XII, 145.

(23) *Виконавча влада*, коли її надано кому завгодно, тільки не особі, яка бере участь і в законодавчому органі, безумовно, є підпорядкованою й підзвітною законодавчій владі, і її за бажанням можна змінити й усунути; отже, не *верховна виконавча влада* є вільною від *підпорядкування*, а *верховна виконавча влада*, довірена одній особі, яка, беручи участь у законодавчому органі, не має окремого вищого законодавчого органу, якому б вона підлягала і була підзвітна більшою мірою, ніж та, на яку вона сама погодиться.

Розд. XIII, 152

(24) Такі богоподібні державці дійсно володіли певним правом на деспотичну владу - у відповідності з тим аргументом, який доводить, що абсолютна монархія є найкращим урядуванням, оскільки Бог сам править Всесвітом у той самий спосіб.

Розд. XIV, 166

(25) Бо *прерогатива* - то є не що інше, як влада творити громадське благо без *правил*.

Розд. XIV, 166

(26) Отже, *по-перше, батькова, чи батьківська влада* - це не що інше, як влада, як *влада*, котру батьки мають над своїми дітьми, аби керувати ними задля блага дітей, поки вони неспроможні користуватися розумом або поки вони не досягнуть такого рівня знань, коли будуть здатними розуміти правила, - хай то буде закон природи чи внутрішній закон їхньої країни, - якими вони мають керуватися, - здатними, кажу я, знати закон так само, як знають його інші, що живуть за ним як вільні люди. Прихильність і ніжність до своїх дітей, котрі Бог вселив у серця батьків, показують, що це не має бути суворе, деспотичне врядування, а лише таке, що спрямоване на допомогу, настанову та збереження потомства.

Розд. XV, 170

(27) *По-друге, політична влада* - це та *влада*, яку кожна людина, маючи її у стані природи, передає до рук суспільства, а тим самим - правителям, яких суспільство поставило над собою за згодою на те, що ця *влада* буде застосована для блага членів суспільства і для збереження їхньої власності.

Таким чином, над життям та майном людей, що повинні так охоронятися, як це тільки можливо, не може бути абсолютної, деспотичної *влади*, а може бути лише *влада* створювати для них закони й застосовувати такі покарання за їх порушення, як б сприяли збереженню цілому через відсікання тих і тільки тих частин, що зіпсувалися, що загрожують цілому та здоровому, без чого ніяка суворість не є законною. І ця *влада* походить лише з договору та домовленості і взаємної згоди тих, хто складає спільноту.

Розд. XV, 171

(28) *По-третє, деспотична влада* - це абсолютна, необмежена *влада*, яку одна людина має над іншою, завдяки чому вона може на свій розсуд позбавити цю іншу людину життя. Це така *влада*, якої не дає природа.

Розд. XV, 172

(29) *Добровільна домовленість створює другий вид влади*, а саме - політичну *владу*, що передається правителям задля блага їхніх підданих, аби забезпечити останнім право володіння та користування своєю власністю. А *втрата [власності] породжує третій вид влади - деспотичну владу, яку має господар для свого власного блага над тими, хто позбавлений усілякої власності.*

Розд. XV, 173

(30) Той, хто розгляне різне походження, межі й різні цілі цих видів *влади*, той виразно побачить, що *батькова влада* настільки ж не дотягує до *влади посадовця*, наскільки *деспотична влада* цю останню перевищує, і що, таким чином, *абсолютне панування*, хоч би хто його мав, далеке від того, щоб бути одним із видів громадянського суспільства; воно з ним настільки ж несумісне, наскільки рабство несумісне із власністю. *Батькова влада* існує лише там, де через свій дитячий вік мати не здатна розпоряджатися своєю власністю; *політична* - там, де люди мають власність у своєму розпорядженні; а *деспотична* - [панує - І.Г.] над тими, у кого взагалі немає жодної власності.

Розд. XV, 174

(31) Але припустимо, хоча таке й рідко трапляється, що завойовники та завойовані так і не злилися в один народ, не підлягали одним і тим же законам і не ко-

ристувалися однаковою свободою. Погляньмо тепер, яку владу законний завойовник має над підкореними; я переконаний, що ця влада є суто деспотичною. Він має абсолютну владу над життям тих, хто через несправедливу війну його втратив, але він не має влади над життям чи майном тих, хто не брав участі у війни, й навіть над володіннями тих, хто таки брав у ній участь.

Розд. XVI, 178

(32) *По-друге, я стверджую, що завойовник не отримує жодної влади, окрім влади над тими, хто дійсно допомагав його ворогам чи погоджувався з несправедливим застосуванням проти нього сили.*

Розд. XVI, 179

(33) *Бо право діяти дає не доручення, а влада; але жодна влада не може бути скерована проти законів. Незважаючи на опір, і особа короля, і влада залишаються у безпеці, й, таким чином, не існує загрози ні для правителя, ні для врядування.*

Розд. XVIII, 206

(34) *Хто б не впроваджував нові закони, не маючи на це належних повноважень суспільства, чи не підривав старі, - він заперечує та знищує ту владу, якою вони були створені, і, таким чином, встановлює нову законодавчу владу.*

Розд. XIX, 214

(35) *Влада, яку кожен індивід передав суспільству, коли входив до нього, не може знову повернутися до індивідів, поки суспільство продовжує існувати, а завжди залишатиметься у спільноті, бо без цього не може бути ні спільноти, ні спільнотворення, - це суперечить первісній угоді. Отже, коли суспільство надало законодавчу владу будь-якому зібранню людей для того, щоб вона перебувала надалі у них та в їхніх наступників, з правом та повноваженнями призначати таких наступників, то, поки триває це врядування, законодавча влада ніколи не може повернутися до народу.*

Розд. XIX, 243

Див. також

БЛАГО (4), (7), (8), (9), (10), (11), (13), (14), (15)
ІНТЕРЕС (2)
ВИХОВАННЯ (2), (3), (4)
ДИКУНИ ВАРВАРИ (1)
ЗАКОН (5), (6), (7), (9), (10), (11), (12)
ЗАКОН ПРИРОДНИЙ (2), (11), (13), (15), (16)
ЗВ'ЯЗКИ ПРИРОДНІ МІЖ ЛЮДЬМИ (3), (5), (7)
ЛЮДИНА (2), (5), (7)
НАСИЛЬСТВО (6)
ПРАВО (1), (5), (9), (10), (13), (17)
ПРИРОДНІСТЬ В ЛЮДИНІ (1), (2)
РАБСТВО (1), (2), (3)
СВОБОДА (1), (4), (5), (14), (15), (16), (19)
СІМ'Я (1), (2), (3), (5), (7), (8), (12), (15), (19)
СУСПІЛЬНА ЄДНІСТЬ ((1)
ЧОЛОВІК ДРУЖИНА (1), (3)

ДИКУНИ, ВАРВАРИ (несвропейці)

(1) Ті, хто мають повноваження створювати закони в Англії, Франції чи Голандії, залишаються для індіанця, як і для решти світу, людьми без влади.

Розд. II, 9

(2) Плоди чи оленина, що годують дикого індіанця, який не знає, що таке огорожування, й усе ще залишається одним з користувачів общинної землі, повинні належати йому, і належати настільки (тобто бути частиною його), щоб ніхто інший не міг уже мати жодного права на них.

Розд. V, 26

(3) Закон розуму робить оленя власністю того індіанця, котрий його убив.

Розд. V, 30

(4) І якщо можна прийняти на віру слова Джозефуса Акости, то він нам каже, що у багатьох частинах Америки взагалі не було жодного врядування. «Існують великі та очевидні підстави для припущення, - розповідає він про перуанців, - що ці люди протягом довгого часу не мали ні королів, ні спільнотворень, а жили групами, як ще й досі живуть у Флориді черикани, індіанці Бразилії та багато інших народів, які не мають постійних королів, крім тих випадків, коли в час миру і в час війни вони обирають собі вождів за власним бажанням» (кн.11, Розд. 25).

ЗАКОН ДЕСПОТИЗМ ТИРАНІЯ

(1) Свобода (людей які мають над собою уряд -I. Г.) - це свобода чинити за власною волею в усіх діях, коли це не заборонено правилами, і не підкорятися непостійній, непевній, невідомій, деспотичній волі іншої людини, тим часом як свобода природи не має бути обмежена нічим, окрім закону природи.

Розд. IV, 22

(2) Свобода людини розпоряджатися на свій розсуд власною персоною, діями, статками та всією своєю власністю - у межах тих законів, яким вона підлягає, - й, таким чином, не бути підлеглою деспотичній волі іншого, а безборонно слухатись власної волі.

Розд. VI, 57

(3) Але з якої причини це піклування батьків про своє потомство має переходити в абсолютне деспотичне пацування батька.

Розд. VI, 64

(4) Не викликає заперечення, що при погляді вглиб історії, наскільки це можливо, до витоків спільнотворень, загалом побачимо, що ранні спільноти підлягали врядуванню й адміністративному керівництву однієї особи.

Розд. VIII, 105

(5) Вони (люди, яких життєвий досвід не навчив різним формам врядування, - І.Г.) не страждали від гноблення з боку тиранічної влади, і ні віяння доби, ні їхні статки чи спосіб життя не давали їм жодного приводу зважувати на неї чи від неї захищатись.

Розд. VIII, 107

(6) Бо, оскільки *форма врядування залежить від того, у кого перебуває* верховна влада, яка є законодавчою (бо неможливо припустити, щоб нижча влада керувала вищою чи щоб яка-небудь влада, окрім верховної, створювала закони), то *форма спільнотворення* визначається залежно від того, хто має владу створювати закони.

Розд. X, 132

(7) Великою метою входження людей у суспільство є прагнення мирно та безпечно користуватися своєю власністю, а головним знаряддям та засобами для цього слугують закони, встановлені в цьому суспільстві; *першим і основним позитивним законом* усіх спільнотворень є встановлення законодавчої влади; так само як *першим і основним природним законом*, якому мусить підкорятися навіть сама законодавча влада, є *збереження суспільства* і (наскільки це є сумісним із суспільним благом) кожного його члена. Ця законодавча влада є не лише *верховною владою* спільнотворення, але й священною та незмінною в руках тих, кому спільнота одного разу її надала.

Розд. XI, 134

(8) Правила закону природи не зникають за суспільного устрою, а лише у багатьох випадках стають виразнішими і супроводжуються певними покараннями, що призначаються, згідно з людськими законами, для того, щоб примусити їх виконувати. Таким чином, закон природи виступає як вічне правило для всіх людей, і для законодавців - так само, як і для інших. *Правила*, які вони створюють для спрямування дій інших людей, мусять, так само як їхні власні дії та дії інших людей, відповідати законові природи, тобто волі Божій, виявленням якої він є; і оскільки *основним законом природи* є *збереження людства*, то жодна людська санкція не може бути благою чи прийнятною, якщо вона цьому суперечить.

Розд. XI, 135

(9) Ось чому, якою б не була форма спільнотворення, влада повинна здійснювати правління згідно з *декларованими та ухваленими законами*, а не через свавільні укази та нечітко викладені постанови.

Розд. XI, 137

(10) *По-третє, влада, яку завойовник отримує над тими, кого він долає у справедливій війні, є абсолютно деспотичною*: він має абсолютну владу над життям тих, хто поставивши себе у стан війни, втратив своє життя; але він не отримує таким чином права і влади над їхнім майном.

Розд. XVI, 180

(11) Узурпація як така являє собою зміну лише осіб, а не форм і не правил урядування; бо якщо узурпатор поширює свою владу поза межі того, що по праву належало законним державцям чи правителям спільнотворення, то це означає, що до узурпації додається *тиранія*.

Розд. XVII, 197

(12) Якщо узурпація - це захоплення влади, на яку має право інший, то *тиранія* - це розпорядження владою поза правом, на що не може мати права ніхто.

Розд. XVIII, 199

(13) *Де закінчується закон, починається тиранія*, якщо порушення закону завдає кривди людині.

Розд. XVIII, 202

Див. також

БЛАГО (3), (4), (9), (10), (11), (13), (17), (19)
ВЛАДА (1), (15), (17), (18), (19), (29), (31), (32)
ДИКУНИ (1), (3)
ЗВ'ЯЗКИ ПРИРОДНІ (1), (7)
ЛЮДИНА (3), (5)
НАСИЛЬСТВО (2), (3), (7)
ПРАВО (10), (11), (20)
ПРИРОДНІСТЬ В ЛЮДИНІ (1)
РІВНІСТЬ (3)
СВОБОДА (1), (7), (8), (13), (16), (17), (18)
СІМ'Я (6), (8), (18)
СПРАВЕДЛИВІСТЬ (3)
СУСПІЛЬНА ЄДНІСТЬ (5)

ЗАКОН (природний)

(1) І, щоб усіх людей можна було втримати від посягання на права інших та завдання шкоди одне одному, щоб дотримувався закон природи, який вимагає миру і збереження всього людства, виконання закону природи в цьому стані вкладено в руки кожній людині, через що кожен має право карати порушників цього закону такою мірою, аби це могло не допустити порушення цього закону. Бо закон природи був би, як і всі інші закони, що стосуються людей у цьому світі, марним, якби не було нікого, хто мав би у стані природи *владу виконувати* цей закон.

Розд. II, 7

(2) Отже, якщо за законом природи кожна людина не має влади карати за порушення цього закону так, як, на її тверезий розсуд, цього вимагають обставини, то я не бачу, яким чином судді якої-небудь громади можуть *покарати чужинця*, оскільки по відношенню до нього вони мають не більше влади, ніж кожен за природою має над іншим.

Розд. II, 9

(3) І на цьому ґрунтується великий закон природи: Хто вилле кров людську з людини, то виллята буде його кров. А *Кайн* був настільки переконаний у тому, що кожен має право знищити такого злочинця, що після вбивства свого брата він вигукує: Кожен, хто стріне мене, той уб'є мене, - настільки ясно було це записано в серцях усього людства

Розд. II, 11

(4) Але, крім цього, я ще стверджую, що всі люди за свою природою перебувають у цьому стані і залишаються в ньому, доки за власною згодою не зроблять себе членами певного політичного суспільства; і я не маю сумніву, що в ході цієї розвідки я зможу переконливо це довести.

Розд. II, 15

(5) Бо то є розумним і справедливим, щоб я мав право знищувати, що загрожує мені знищенням; адже за основним законом природи, людина має бути збережена, наскільки це можливо, а коли неможливо зберегти всіх, треба надати перевагу безпеці невинних.

Розд. III, 16

(6) Первісний закон природи, який визначає початок власності на те, що було спільним; і в силу цього закону риба, яку будь-хто виловив в океані (який все ще залишається великою спільною власністю всього людства), а також амбра, яку той чи той витяг своїм трудом з того стану спільного володіння, в якому вона була залишена природою, робиться його власністю.

Розд. V, 30

(7) Вказаний закон природи, який саме таким чином дає нам власність, цю власність і обмежує.

Розд. V, 31

(8) Закон, який керував *Адамом*, був той самий, що керував усім його потомством, - закон розуму.

Розд. VI, 57

(9) Отже, попри всілякі хибні тлумчення, метою закону є не скасування чи обмеження свободи, а її збереження та розширення; бо щодо всіх станів, у яких перебувають живі створіння, здатні мати закони, можна сказати: там, де немає закону, немає й свободи.

Розд. VI, 57

(10) Чи підлягає людина закону природи? Що звільнило її від цього закону? Я відповім: стан зрілості, коли її можна вважати здатною знати цей закон і тому здатною діяти в його межах. Отже, коли людина набуває такого стану, то знає, якою мірою мусить керуватись цим законом і якою мірою може використовувати свою свободу.

Розд. VI, 59

(11) До того ж у батька не залишається ніякої влади над життям, свободою чи майном свого сина, незалежно від того, перебувають вони лише у стані природи й підлягають їй законові чи керуються чинними законами уряду.

Розд. VI, 59

(12) І коли є такі особи, що не мають органу влади, до якого вони могли б звернутися по рішення щодо якої-небудь суперечки, що виникла між ними, то ці особи все ще перебувають у стані природи.

Розд. VII, 90

(13) Ні для кого в громадянському суспільстві не може бути зроблено виняток із законів цього суспільства.

Розд. VII, 94

(14) Ось чому ми бачимо, що в діях зібрань, уповноважених чинними законами, у тих випадках, коли закон, який надав їм повноважень, не вказує кількості, дія більшості вважається дією цілого і звичайно визначає владу цілого, якою за законом природи та розуму вона наділена.

Розд. VIII, 96

(15) Бо хоча закон природи чіткий і зрозумілий для всіх розумних істот, однак люди, цілком заглиблені у свої інтереси й не знаючи закону - бо не вивчали його, - не схильні через це визнавати його обов'язковим для себе у застосуванні до конкретних справ.

Розд. IX, 124

(16) Ось межі повноважень, наданих законодавцям суспільством і законом Бога і природи, встановлені для законодавчої влади у будь-якому спільнотворенні, за будь-якої форми врядування.

По-перше, вони мають здійснювати правління за допомогою прийнятих та проголошених законів, які не повинні змінюватись у кожному окремому випадку, а навпаки, має бути один закон для багатого й бідного, для фаворита при дворі й для селянина за плугом.

По-друге, ці закони повинні бути призначені тільки для блага народу і ні для якої іншої кінцевої мети.

Розд. XI, 142

(17) Оскільки законодавці не в змозі передбачити наперед та запровадити за допомогою законів усе, що може бути корисним для спільноти, то виконавець законів, тримаючи в своїх руках владу, має, завдяки загальному закону природи, право використовувати її на благо суспільства у багатьох випадках, коли не буде можливості зібрати законодавчий орган і видати відповідний закон.

Розд. XIV, 159

(18) Відповідаю: з основного закону природи, який полягає в тому, що все, що тільки можна, слід зберегти, впливає: коли майна недостатньо, аби *задовольнити* обидві сторони, тобто *втрати завойовника* та потреби дітей, той, хто має всього достатньо, може відмовитися від чогось, не отримуючи, таким чином, повної компенсації, і поступитися нагальному та першочерговому праву тих, кому без цього загрожує загибель.

Розд. XVI, 183

(19) Адже закон природи, накладаючи на мене зобов'язання лише за тими правилами, які є природними настановами, не може мене до чогось зобов'язати через порушення цих правил, а саме цей відбувається, коли в мене виривають що-небудь силою.

Розд. XVI, 186

(20) Я не буду обговорювати зараз, чи становлять державці виняток щодо законів своєї країни; але в чому я переконаний, так це в тому, що вони мають підкорятися законам Бога і природи. Ніхто, жодна влада не може звільнити їх від зобов'язань, які накладає цей вічний закон.

Розд. XVI 195

(21) Закон неспроможний повернути життя мого мертвому тілу, втрата була б непоправною; і, щоб відвернути цю втрату, закон природи дає мені право *знищити* того, хто поставив себе у стан війни зі мною та загрожував мені знищенням.

Розд. XVIII, 207

(22) А, дже закони було створено не як самоціль, а для того, щоб вони виконувалися і відтак стали узами, які скріплюють суспільство, щоб утримувати кожну частину політичного організму в належному місці, де б вона належним чином функціонувала; а коли це все повістю завмирає, то, відповідно, *вгасає і система врядування*, і народ стає аморфною масою, в якій нема ні порядку, ні єдності.... Коли закони не виконуються, то це однаково, наче їх немає взагалі, а врядування без законів - це, як мені здається, тайна у політиці, недосяжна для людського розуміння й несумісна з людським суспільством.

Розд. XIX, 219

ЗВ'ЯЗКИ ПРИРОДНІ МІЖ ЛЮДЬМИ

(1) *Станові природи* притаманний закон природи, який ним керує і який зобов'язує кожного; і розум, який є цим законом, навчає все людство.

Розд. II, 6

(2) А, дже люди можуть давати одне одному інші обіцянки, укласти одне з одним інші угоди і все одно залишатися в стані природи.

Розд. II, 14

(3) Обіцянки та угоди, пов'язані з обміном речами тощо між двома людьми на безлюдному острові, про що згадує *Гарсіласо де ла Вега* у своїй «*Історії Перу*», чи між швейцарцем та *індіанцем* у лісах *Америци*, є для них зобов'язувальними, хоча вони всуціль перебувають у стані природи стосовно одне одного, - бо правдивість і довір'я властиві людям як людям, а не як членам суспільства.

Розд. II, 14

(4) Оскільки люди, як було сказано, за природою всі вільні, рівні й незалежні, то нікого не можна вивести із цього стану й підкорити політичній владі іншого без його на те *згоди*.

Розд. VIII, 95

(5) Зробимо висновок: розум, який безперечно на нашому боці, підказує, що люди за природою вільні, а приклади з історії свідчать, що початки всіх *урядів* світу, які виникли мирним шляхом, неминуче пов'язані зі згодою людей.

Розд. VIII, 104

(6) Таким чином, ми можемо бачити, наскільки вірогідним є те, що люди, які за природою були вільними і за власною згодою або підкорилися врядуванню свого батька, або будучи вихідцями із різних сімей, об'єдналися разом, щоб утворити якусь спільному, зазвичай передають *владу до рук однієї людини*.

Розд. VIII, 112

(7) Зрозуміло, що людству ніколи не була властива ніяка природна покора від народження, яка зобов'язувала б людей до послуху володарям і їхнім спадкоємцям, і вони ніколи на неї не зважали.

Розд. VIII, 114

(8) До того ж, зважаючи на схильність слабкої людської природи хапатися за владу, для осіб, які вже мають право створювати закони, спокуса зосередити у своїх руках ще й право на їх виконання, аби таким чином зробити для себе виняток і не підкорятися створеним ними законам, а пристосовувати закон, як при його створенні, так і при виконанні, для своєї особистої вигоди і, отже, дійти до того, щоб мати інтереси, відмінні від інтересів решти спільноти, такі, що суперечать цілям суспільства і врядування, - може бути надто великою.

Розд. XII 143

ЛЮДИНА

(1) І, таким чином, божевільні і слабоумні ніколи не виходять з - під влади своїх батьків.

Розд. VI, 60

(2) Коли певна кількість людей погодились таким чином утворити єдину спільноту чи систему врядування, то вони вже через це стають об'єднаними й утворюють єдиний політичний організм, у якому більшість має право діяти й вирішувати за решту.

Розд. VIII, 95

(3) «Оскільки всі люди народжуються при тому чи іншому уряді, то неможливо, щоб хто-небудь із них був коли-небудь вільним і мав свободу об'єднатися з іншими й започаткувати новий уряд чи був спроможний всановити законне врядування».

Розд. УШ, 113

(4) Як було доведено, людина не в праві підкоритися деспотичній владі іншого; й оскільки вона не має у стані природи деспотичної влади над життям, свободою або власністю іншого, а має лише стільки влади, скільки закон природи дав їй задля збереження себе та решти людства, то ця влада й становить все те, що вона віддає чи може віддати спільнотворенню, а через нього - законодавчій владі.

Розд. XI, 135

(5) Зрештою, ні людина, ні суспільство людей не владні передавати справу свого збереження ані засобів для нього абсолютній волі та деспотичній владі іншого.

Розд. XIII, 149

(6) Бог і природа ніколи не дозволяють людині настільки занедбати себе, щоб знехтувати власним життям, а оскільки людина не має права позбавити себе

життя, то не може й іншому надати таке право.

Розд. XIV, 168

(7) Отож вірно, що *батьківське* врядування є цілком природним і нітрохи не поширюється на цілі та завдання врядування політичного.

Розд. XV, 170

(8) Кожна людина від народження має подвійне право: *по-перше*, вона володіє правом свободи своєї особи, над якою ніхто інший не має влади, і лише сама ця людина має право вільно розпоряджатися собою; *по-друге*, в неї є право успадковувати зі своїми братами - раніше за будь-кого іншого - майно свого батька.

Розд. XVI, 190

Див. також

БЛАГО (2), (6), (18)

ІНТЕРЕС (2)

ВЛАДА (2), (7), (8), (11), (12), (14), (15), (16), (17), (18), (26)

ЗАКОН (2), (7), (8), (13)

ЗАКОН ПРИРОДНИЙ (1), (3), (4), (5), (10), (14)

ЗВ'ЯЗКИ ПРИРОДНІ МІЖ ЛЮДЬМИ (2), (3), (4), (5), (6)

НАСИЛЬСТВО (1), (2), (3)

ПРАВО (1), (4), (5), (8), (17), (18)

РАБСТВО (20)

РІВНІСТЬ (4), (6)

СВОБОДА (1), (2), (3), (5), (8), (9), (10), (11), (13)

СІМ'Я (18)

СПРАВЕДЛИВІСТЬ (1)

СУСПІЛЬНА ЄДНІСТЬ (3), (4)

НАСИЛЬСТВО

(1) Той, хто не буде просто вважати, що будь - яке врядування у світі походить від моці й насильства і що люди живуть між собою за тими самими правилами, що й звірі, - коли править сильніший, і закладає основу для нескінченного безладу й сум'яття, бунту, підбурення та повстання (речей, проти яких послідовники цієї гіпотези так гучно ремствують доконечно повинен віднайти іншу причину виникнення врядування, інше походження політичної влади та інший засіб виявляти й розпізнавати осіб, що мають її, ніж ті, яких навчав нас сер *Роберт Ф.*

Розд. I, 1

(2) Порушуючи закон природи, зловмисник тим самим заявляє, що живе за правилом, відмінним від правила *розуму* і загальної рівності, котре є мірилом, встановленим Богом для вчинків людей заради їхньої взаємної безпеки; і, таким чином, він стає небезпечним для людства, послабивши і розірвавши ті узи, які захищають людей від ушкодження і насильства. І в цьому випадку, і на такій підставі кожна *людина має право покарати переступника й бути виконавцем за-*

кону природи.

Розд. II, 8

(3) І людина може знищити того, хто з нею воює або проявляє до неї ворожечу, з тієї самої причини, з якої вона може вбити *вовка* чи *лева*; бо люди, подібні до них, не пов'язані узами всезагального закону розуму. А керуються лише силою та наси́льством, тому вимагають ставлення до себе, як до хижих звірів.

Розд. III, 16

(4) Я скажу, що застосування сили до народу без будь-яких на те повноважень і всупереч виявленій довірі ставить того, хто робить, у стан війни з народом, який має право *переусталити* свій законодавчий орган, щоб він здійснював його владу.

Розд. XIII, 155

(5) У будь-якому стані і за будь-якого устрою кращим способом проти *сили* *свавілля* є протистояння їй *силою* ж.

Розд. XIII, 155

(6) Оскільки народ не давав своїм правителям влади чинити несправедні дії, як, наприклад, вести несправедливу війну (бо він сам не мав такої влади), то його не можна вважати винним у наси́льстві та кривді, які чиняться у несправедливій війні, більшою мірою, ніж він насправді сприяв цьому; не можна також винувати народ у наси́льствах та утисках, яких його правителі завдавали своєму народові чи будь-чийм підданам, бо він однаково не уповноважував їх ні на те, ні на інше.

Розд. XVI, 179

(7) Звідки зрозуміло, що скинути владу, встановлену над ким-небудь не правом, а *силою*, хоч би це й називалося *бунтом*, все ж не є злочином перед лицем Господа, а саме тим, що він дозволяє і схвалює, нехай навіть на заваді цьому стояли добуті силою обіцянки та угоди. Бо для будь-кого, хто уважно читає історію *Ахаза* та *Єзекії*, дуже ймовірним є, що *асирійці* підкорили *Ахаза* і усунули його, а *Єзекія* зробили царем за життя його батька, і що *Єзекія* за домовленістю виявляв до нього пошану й увесь цей час сплачував йому данину.

Розд. XVI, 196

(8) Хто використовує силу без права - а це чинить кожен, хто застосовує силу не у відповідності із законом суспільства, - той ставить себе у стан війни з людьми, проти яких він її використовує.

Розд. XIX, 232

ПРАВО

(1) Відсутність спільного судді, який має владу, підтверджує належність усіх людей до стану природи; сила без права, звернена проти людської особи, спричиняє стан проти людської особи, спричиняє стан війни - як тоді, коли є спільний суддя, так і тоді, коли його немає.

Розд. III, 19

(2) Так це чи не так, переконувати не буду; однак наважуся відверто стверджувати, що те саме право власності, згідно з яким кожен повинен мати стільки, скільки він може використати, могло б усе ще зберігати силу в світі, не обмежуючи нікого.

Розд. V, 36

(3) Всі союзи, що були утворені між різними державами та королівствами, або відкрито, або ж мовчазно відмовились від усіх зазіхань та прав на землю, що була власністю іншого, і, за загальною згодою, зреклись претензій на своє природне спільне право, і таким чином, на основі чітких угод, встановили у себе власність на окремі частини і ділянки землі.

Розд. V, 45

(4) Право і зручність ішли пліч - о- пліч; бо оскільки людина мала право на все, до чого могла застосувати свій труд, вона не відчувала потреби трудитися більше, ніж потрібно було для виробництва того, що вона могла використати.

Розд. V, 51

(5) За природою вона (людина -*I. Г.*) має право оберігати своє життя, свободу та майно, від ушкоджень та зазіхань збоку інших людей, але й робити судження щодо порушень іншими цього закону і карати за це - тою мірою, як цього за-слуговує скоєний злочин, навіть карати смертю, - у тих випадках, коли, на мою думку, цього вимагає мерзотність вчинку. Тобто політичне суспільство існує там, і тільки там, де кожен з його членів відмовився від цієї природної влади, передавши її до рук суспільства.

Розд. VII, 87

(6) [Громадянське суспільство -*I. Г.*] - *єдиний політичний організм, у якому більшість* має право діяти й вирішувати за решту.

Розд. VIII, 95

(7) Тож власник, який нічого не давав урядові, крім своєї *мовчазної згоди* відмовитися, шляхом дару, продажу або якимось інакше, від обумовленої маєстності, він має право піти та вступити до іншої спільноти або ж домовитися з іншими започаткувати нову, *in vacuis lokis*.

Розд. VIII, 121

(8) На це можна дати чітку відповідь: хоча у стані природи людина має право бути цілковитим володарем своєї особи, все ж користування ним вельми ненадійне і постійно перебуває під загрозою зазіхання інших.

Розд. IX, 123

(9) Ті незручності, яких вони зазнають у цьому стані через безладдя й непевне використання влади, яку має кожна людина для того, щоб карати порушення інших, примушують їх шукати притулку під захистом встановлених урядом законів, і тут вони прагнуть *збереження своєї власності*. Саме це примушує кожного з них віддати своє безпосереднє право карати. І в цьому ми бачимо виток *права* і виникнення як законодавчої, так і виконавчої влади, а також самих врядувань і суспільств.

Розд. IX, 127

(10) *По-друге, законодавча, чи верховна, влада зобов'язана вершити правосуддя й визначати права підданих через проголошені постійні закони і відомих, утворюважених на це суддів.* Оскільки цей закон природи є неписаним і його ніде неможливо знайти, окрім як в умах людей, то тим, хто через свої пристрасті чи особисті інтереси його перекручуватимуть або неправильно застосовуватимуть, буде нелегко довести їхню помилку без участі постановленого задля цього судді. Тобто в цьому випадку закон не діє, як йому належить, аби визначати права й охороняти власність тих, хто живе під владою цього закону, надто коли кожен є водночас суддею, товмачем та виконавцем його, до того ж у своїй власній справі.

Розд. XI, 136

(11) Отже, люди у суспільстві мають власність, вони посідають право на майно, яке за законом даної спільноти належить їм, і ніхто не має права відібрати їхні засоби для життя чи якусь частину цих засобів без їхньої на те згоди; без цього [права -І. Г.] вони взагалі не мають жодної *власності*. Бо справді, я не маю права на *майно*, яке інший може відібрати в мене, коли забажає, без моєї на те згоди.

Розд. XI, 138

(12) Однак ми бачимо, що сержант, який може наказати солдатів йти прямо на гарматне жерло чи стояти у проломі фортечної стіни, де він майже напевно загине, не має права наказати цьому солдатів віддати йому ні пенні зі своїх грошей.

Розд. XI, 139

(13) Якщо законодавчий орган чи будь-яка його частина складається з представників, обраних на цей термін народом, які потім повертаються до звичайного становища підданих, якщо їх не переоберуть для подальшої участі в законодавчому органі, то ці вибори за правом також повинні здійснюватися народом або у певний призначений термін, або ж тоді, коли його для цього закличуть; в останньому випадку право скликати законодавчий орган звичайно належить виконавчій владі.

Розд. XIII, 154

(14) Саме таке право, добуте мечем, має *неправедний завойовник*, який силою змушує мене до покори. Кривда і злочин залишаються кривдою та злочином і тоді, коли вони вчинені вінченосцем, і тоді, коли їх вчинить дрібний негідник

Розд. XVI, 176

(15) Але підкорені та їхні діти не мають на землі ні суду, ні судді, до якого вони могли б звернутися. І тоді вони можуть *звернутися*, як то робив *ївтах*, до *неба* і не вгавати зі своєю скаргою, аж доки не відновлять природженого права своїх предків, яке полягало в тому, щоб мати такий законодавчий орган, який більшість схвалила б та вільно визнала.

Розд. XVI, 176

(16) А той, хто *звертається до неба*, мусить бути впевненим, що право - на його боці, до того ж право, яке варте турбот і витрат, пов'язаних із цим зверненням; бо він відповідатиме перед трибуналом, який неможливо обманути і який напевно відплатить кожному за кривди, завдані ним товаришам по підданству,

тобто будь-кому із людей. З цього чітко видно, що *завойовнику несправедливій війні не може отримати права на покору й послух завойованих.*

Розд. XVI, 176

(17) Однак треба зважити на те, і ми це бачимо скрізь, що сильні та могутні рідко керуються у своїх діях правом, хоча одним із проявів покори завойованих є те, що вони не протестують проти умов, окреслених для них переможним мечем.

Розд. XVI, 180

(18) Отже, право, отримане внаслідок завоювання, поширюється лише на життя тих, хто брав участь у війні, а не на їхнє майно, хіба що для компенсації за завдані збитки й воєнні витрати, та при цьому, однак, зберігаються права невинних дружин і дітей.

Розд. XVI, 182

(19) Отже, ніяка шкода, якої зазнають люди одне від одного у стані природи (а в такому стані перебувають між собою всі державці та уряди), не може дати завойовникові влади позбавити власності нащадків переможених та відібрати їхній спадок, який мусить належати їм та їхнім нащадкам в усіх поколіннях. Насправді завойовник буде схильним вважати себе господарем, а підкорені саме через своє становище не в змозі будуть відстоювати своє право. Та, якщо навіть так, це все одно не дає ніякого іншого права, окрім того, яке гола сила дає сильнішому над слабшим. А на таких засадах найсильніший завжди буде мати право на все, що йому заманеться.

Розд. XVI, 184

(20) З усього цього, випливає, що *врядування, яке завойовник нав'язав силою підкореним, вести війну проти яких він не мав права, чи тим, хто не воював проти нього у війні, вести яку він мав право, не накладає ні на тих, ні на тих жодних зобов'язань.*

Розд. XVI, 187

(21) Згідно з природженим правом, їхні особи є вільними, і їхня власність, незалежно від обсягу, є їхньою і перебуває у їхньому повному розпорядженні; інакше вона не є власністю.

Розд. XVI, 194

(22) Коли ті, кому суспільство делегувало права висловлювати громадську волю, це право втратили, а інші, не маючи ні відповідних повноважень, ні відповідного доручення, узурпують їхнє місце, тоді кожен отримує право цілковито розпоряджатися своєю волею

Розд. XIX, 212.

(23) Адже *суспільство* ніколи не може через будь-чії помилки втратити природне первісне право, притаманне йому для самозбереження, яке може здійснитися тільки через встановлений законодавчий орган та чесне й неупереджене виконання створених цим органом законів.

Розд. XIX, 220

(24) *Народ, який повсякчас кривдять і чії права порушують, за будь-якої нагоди намагатиметься звільнитися від тягаря, який його пригнічує.*

Розд. XIX, 224

Див. також

БЛАГО (8), (16)
ВИХОВАННЯ (1)
ВЛАДА (1), (14), (23), (27), (31), (33)
ДИКУНИ (2)
ЗАКОН (10), (11), (12)
ЗАКОН ПРИРОДНИЙ (16)
ЗВ'ЯЗКИ ПРИРОДНІ МІЖ ЛЮДЬМИ (7)
ЛЮДИНА (3), (5), (7), (9)
НАСИЛЬСТВО (20), (4), (7)
ПРИРОДНІСТЬ В ЛЮДИНІ (10)
РАБСТВО (2)
РІВНІСТЬ (5)
СІМ'Я (1), (7), (21)
ТЕРПИМІСТЬ (1), (2)
ЧОЛОВІК ДРУЖИНА (3)

ПРИРОДНІСТЬ В ЛЮДИНІ (бажання, схильності тощо) + ПРИРОДНА ОБМЕЖЕНІСТЬ

(1) До того ж, зважаючи на схильність слабкої людської природи хапатися за владу, для осіб, які вже мають право створювати закони, спокуса зосередити в своїх руках ще й право на їх виконання, аби таким чином зробити для себе виняток і не підкорятися створеним ними законам, а пристосувати закон, як при його створенні, так і при виконанні, для своєї особистої вигоди і, отже, дійти до того, щоб мати інтереси, відмінні від інтересів решти спільноти, такі, що суперечать цілям суспільства і врядування, - може бути надто великою.

Розд. XII, 143

(2) Перший з цих видів влади, а саме - батькову владу - природа надає батькам заради блага їхніх дітей упродовж їхнього дитинства, щоб навчити їх правильно розуміти життя і розпоряджатися своєю власністю.

Розд. XV, 173

РАБСТВО, РАБИ

(1) Досить їм (законному завойовнику і полоненому, -І. Г.) одного разу укласти між собою договір і домовитися про обмежену владу, з одного боку, і покору - з іншого, як стан війни та рабства припиняється - на весь час, поки діє цей договір

Розд. IV, 24

(2) Але існують слуги іншого кшталту, яких ми називаємо особливим іменем: раби; це полонені, взяті в справедливій війні та згідно з правом природи

підкорені абсолютному пануванню й деспотичній владі своїх господарів. Ці люди, зрозуміло, втратили своє право на життя, а з ним і право на свободу та майно; перебуваючи у стані рабства, вони не в змозі мати будь - яку власність, і через це не можна вважати, що вони становлять певну частину *громадянського суспільства*, головною метою якого є збереження власності.

Розд. VII, 85

(3) Той, хто сам собі пан і господар власного життя, той має також право на засоби його збереження; отже, як тільки договір укладається, рабство припиняється, і той, хто обмірковує договір зі своїм полоненим, - відмовляється від своєї абсолютної влади над ним і кладе край стану війни.

Розд. XV, 172

РІВНІСТЬ, НЕРІВНІТЬ

(1) *Стан рівності*, за якою вся влада і компетенція є взаємними; нікому не належить більше, ніж іншим.

Розд. II, 4

(2) *Станові природи* притаманний закон природи, який ним керує і який зобов'язує кожного; і розум, який є цим законом, навчає все людство, всіх, хто звертається до нього; оскільки всі є рівними й незалежними, ніхто не повинен завдавати шкоди життю, здоров'ю, свободі чи майну іншого.

Розд. II, 6

(3) Бо в стані *абсолютної рівності*, де за природою не існує зверхності чи влади одного над іншим, те, що може робити задля виконання цього закону хтось один, так само має право робити кожен.

Розд. II, 7

(4) *Всі люди за природою рівні*, не слід розуміти мене так, ніби ця *рівність* стосується всього: *вік чи добродесність* можуть справедливо надавати людям вищості; *виняткові якості та заслуги; походження* може примусити одних, а належність до спілки або *вигода* - інших віддавати шану тим, кому це належати-ме від природи.

Розд. VI, 54

(5) Саме про таку *рівність* я й говорив як про таку, що має відношення до нашого предмета, оскільки вона є тим рівним правом на свою природну свободу, яке має кожна людина, не примушена коритися волі чи владі будь-якої іншої людини.

Розд. VI, 54

(6) *Я визнаю, що діти* не народжуються у цьому стані повної *рівності*, хоча мають на це право за своїм народженням.

Розд. VI, 55

Див. також

ЛЮДИНА (5)

СВОБОДА, ЗРІЛІСТЬ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

(1) Щоб правильно зрозуміти, що таке політична влада, і простежити її витоки, ми мусимо розглянути стан, притаманний усі людям за природою, - а це є стан повної свободи у керуванні своїми діями, особою так, як вони вважають за потрібне, у межах закону природи, ні в кого не питаючи дозволу й не залежачи від чийсь волі.

Розд. II, 4

(2) Набагато краще тоді у стані природи, коли люди не зобов'язані підкорятися несправедливій волі іншого; і якщо той, хто судить, судить хибно у своїй чи в якійсь іншій справі, то він відповідає за це перед рештою людства.

Розд. II, 13

(3) Бути вільним від такої сили (абсолютної влади - *І.Г.*) єдина запорука мого збереження; тож розум спонукає мене дивитися на цю людину як на ворога, котрий прагне відібрати в мене свободу, яка це збереження забезпечує.

Свобода є основою всього іншого.

Розд. III, 17

(4) Той, хто прагне відібрати мою свободу, забажає, коли я перебуватиму у його владі, відібрати у мене все інше.

Розд. III, 18

(5) *Природна свобода* людини полягає в тому, щоб бути вільним від будь-якої вищої влади на землі й не підкорятися волі чи законодавчій владі людини, а керуватися лише законом природи. Свобода людини в суспільстві має бути підкорена лише тій законодавчій владі, що встановлена, за згодою всіх, у спільнотворенні, а не пануванню чийсь волі чи обмеженням якихось законів, - крім тих, які будуть введені в дію згаданим законодавчим органом згідно з виявленою до нього довірою. Отже, свобода - це не те, про що розповідає нам сер Р. Ф. «Свобода для кожного - робити те, що він забажає, жити так, як йому до вподоби, й не бути зв'язаним жодними законами». Свобода людей, які мають над собою уряд, полягає в тому, щоб жити за постійними правилами, загальними для всіх у цьому суспільстві й установленними законодавчою владою, в ньому створеною; це - свобода чинити за власною волею в усіх діях, коли це не заборонено правилами, і не підкорятися непостійній, непевній, невідомій, деспотичній волі іншої людини, тимчасом як свобода природи немає бути обмежена нічим, окрім закону природи.

Розд. IV, 22

(6) І той державець, який буде настільки мудрим і богоподібним, що встановить закони свободи для захисту та заохочення чесного старання людства проти сил гноблення та вузькості партії, швидко стане нездоланим для своїх сусідів.

Розд. V, 42

(7) Свобода полягає в тому, аби бути вільним від обмежень та насильства з

боку інших, а цього не може бути там, де не має закону.

Розд. VI, 57

(8) Отже, коли людина набуває такого стану, то знає, якою мірою вона може використовувати свою свободу, а відтак вона її отримує; до того ж часу хтось інший, хто, як вважається, знає, якою мірою закон допускає свободу, мусить керувати цією людиною.

Здатність знати цей закон, яка згідно з цим законом досягається у віці 21 року, а в деяких випадках і раніше. Якщо це зробило вільним батька, це зробить вільним, такого ж сина.

Розд. VI, 59

(9) Отже, свобода людини і свобода діяти згідно зі своєю волею ґрунтується на тому, що людина має розум, котрий здатен навчити її закону, яким вона повинна керуватись, й примусити її зрозуміти, якою мірою в неї залишається свобода на власну волю.

Розд. VI, 63

(10) А, дже діти кожної людини, будучи за природою такими ж вільними, як і вона сама, чи будь-хто з її предків, можуть, поки вони перебувають у стані цієї свободи, обрати те суспільство до якого вони захочуть приєднатися.

Розд. VI, 73

(11) Таким чином, кожна людина бере на себе зобов'язання перед кожним членом цього суспільства підкорятися рішенням більшості; інакше, якщо ця людина залишиться вільною й не підлягатиме ніяким іншим узам, крім тих, якими вона була пов'язана у стані природи, цей первісний договір яким вона разом з іншими робить себе членом єдиного суспільства, не буде означати нічого й не вважатиметься договором.

То буде свобода, яку будь-хто інший має у стані природи.

Розд. VIII, 97

(12) Бо там, де більшість не може вирішувати за всіх, спільнота не може діяти як єдине ціле, а отже, відразу розпадеться

Розд. VIII, 98.

(13) Закони суспільства щодо багатьох речей обмежують свободу, яка була в людини за законом природи.

Розд. IX, 129

(14) Та хоча люди, вступаючи в суспільство, зрікаються рівності, свободи й виконавчої влади, належних їм у стані природи, й передають їх у руки суспільства, щоб ними далі розпоряджалась законодавча влада, такою мірою, як того вимагатиме благо суспільства, все ж кожен при цьому має на меті лише краще зберігати свою свободу та власність.

Розд. IX, 131

(15) Спільнота постійно утримує верховну владу, щоб забезпечити себе від будь-чийх зазіхань, навіть своїх законодавців, коли вони виявляться настільки нерозумними чи лихими, що створюватимуть та здійснюватимуть плани, спрямовані проти свободи і власності підданого.

Розд. XIII, 149

(16) Оскільки в деяких системах урядування влада законотворення не завжди є постійнодіючою і зазвичай належить надто великій кількості осіб, через що діє надто повільно у справах, де вимагаються швидкі рішення, до того ж ще й немає змоги передбачити наперед всі випадки й потреби, які можуть стосуватися громадськості, а отже, забезпечити для них законодавчу базу чи створити заздалегідь такі закони, які не завдали б шкоди, при їх виконанні з неухильною суворістю в усіх випадках і стосовно всіх осіб, котрі можуть потрапити під дію закону, - то виконавчій владі надається певна свобода робити за власним вибором багато того, чого не передбачає закон.

Розд. XIV, 160

(17) І якщо я чи будь-хто станемо претендувати на свободу, оскільки виводимо свій рід від них (саксів, бритів, норманів. - *І.Г.*), то дуже важко бути довести протилежне; і зрозуміло, що закон, який не робить різниці між одним і другим, не передбачає, що має бути хоч якась різниця у їхній свободі чи привілеях.

Розд. XVI, 177

(18) Бо ніякий уряд не може мати права на покору з боку людей, які не дали на це добровільної згоди; а припустити, щоб вони таке коли-небудь зробили, не можна доти, доки вони не набудуть стану повної свободи обирати свій уряд і своїх правителів, або хоча б доки вони не матимуть таких постійних законів, на які вони самі або їхні представники дали свою добровільну згоду, а також доки їм не буде дозволено мати певну власність, а це означає, що вони стануть власниками того, що вони мають, і ніхто без їхньої згоди не зможе забрати хоч яку частку цього майна, без чого люди за будь-якого врядування не перебувають у стані вільних людей, а є справжніми рабами під силою війни.

Розд. XVI, 192

(19) Отже, той, хто позбавляє законодавчий орган свободи та перешкоджає йому провадити свою діяльність у належний термін, фактично *скасовує законодавчу владу і кладе край даній системі врядування.*

Розд. XIX, 215

Див. також

- БЛАГО (6)
- ВЛАДА (11), (14)
- ЗАКОН (1), (2)
- ЗАКОН ПРИРОДНИЙ (9), (10)
- ЛЮДИНА (3), (9)
- РІВНІСТЬ (5)
- СІМ'Я (4), (6), (16)
- СУСПІЛЬНА ЄДНІСТЬ (2)

СІМ'Я

(1) І все ж, здається, не буде недоречним запропонувати нові терміни там, де старі можуть ввести людей в оману, як це, можливо, трапилось із виразом бать-

кова (paternal) влада, який ніби надає владу батьків над дітьми лише *батькові*, а *матір* від неї усуває, тим часом як, звернувшись до розуму й одкровення, ми побачимо, що мати так само має право на цю владу. Це дає привид спитати: чи не слід було б цю владу точніше назвати *батьківською (parental) владою*?

Розд. VI, 52

(2) І тоді б здавалося, що приписування цієї влади - яку по-іншому легко назвати абсолютним пануванням і царською владою - під іменем батьківської влади є дуже дивним, і в самій назві вже проглядала б абсурдність цього, бо коли б ця так звана влада над дітьми називалася батьківською владою, то відкрилося б, що вона належить також і *матері*.

Розд. VI, 53

(3) Тоді влада, яку батьки мають над своїми дітьми, постає з накладеного на них обов'язку - піклуватися про своє потомство протягом недосконалого стану дитинства.

Той, хто *розуміє* за дитину, повинен і *воліти* за неї.

Розд. VI, 58

(4) Тож ми бачимо, як *природна свобода* і послух батькам можуть сполучатися один з одним.... Дитина є вільною за правом свого батька

Розд. VI, 61

(5) І в цій владі *маті* теж, як і батько, має свою частку.

Розд. VI, 64

(6) Але приходять час, коли дитина стає тако ж вільною від підлеглості волі й наказам свого батька, як і сам батько є вільний від підкорення волі будь-кого іншого, й вони обидва не підпадають під жодне обмеження, окрім спільного для них обох, як то закон природи чи внутрішній закон їхньої країни, однак ця свобода не звільняє сина від необхідності *вианонувати*, згідно з законом Бога і природи, своїх батьків.

Розд. VI, 66

(7) Це показує причину того, чому ті батьки, що перебувають у суспільствах, де вони самі є підданими, *зберігають владу над своїми дітьми* і мають стільки ж прав на їхню покору, як і ті, що перебувають у стані природи.

Розд. VI, 71

(8) Все ж неважко зрозуміти, як легко у перші віки існуванні світу - й особливо у тих місцях, де нечисленність населення давала сім'ям можливість розселитися окремо по незайнятих місцинах, а таких достатньо було в регіонах, які ще нікому не належали, - батько сімейства міг стати місцевим державцем.

Розд. VI, 74

(9) [право на] це врядування було надано батькові, і, здається, воно продовжувалося без будь-яких змін і тоді, коли вже для цього нічого більше не вимагалось, хіба що дозволити батькові в своїй сім'ї одному користуватися тією виконавчою владою закону природи, якою природно володіє кожна вільна людина, і за допомогою цього передати йому і монархічну владу - на той час, поки вони вній перебували.

Розд. VI, 74

(10) Бо немає жодного сумніву, що на початку батько родини виконував обов'язки священика, так само як він був правителем у своєму господарстві.

Розд. VI, 76

(11) Внаслідок цього батько, який має піклуватися про тих, кого він зачав, мусить перебувати у шлюбному союзі з тією ж самою жінкою довше, ніж то є в інших істот, чие потомство здатне на забезпечення власного існування раніше, ніж знову настане період дітонародження, і чий шлюбний зв'язок розпадається сам собою та вони вільні доти, доки щорічний шлюбний період не закличе їх знов обрати нових партнерів.

Розд. VII, 80

(12) *Суспільство, яке утворюють батьки і діти* та різні права й види влади, що відповідним чином їм належать, я настільки детально розглянув у попередньому розділі, що не маю потреби говорити щось про них тут. На мою думку, абсолютно очевидно, що це суспільство значно відрізняється від політичного суспільства.

Розд. VII, 84

(13) Або ж, якщо сім'ю розглянути як монархію, a pater familias - як абсолютного в ній монарха, то подібна абсолютна монархія матиме дуже нестійку і нетривку владу, оскільки, як було сказано раніше, *господар сім'ї* володіє чітко визначеною й по-різному обмеженою, як щодо часу, так і щодо розміру, владою над тими декількома особами, які складають його сім'ю; бо за винятком раба (а сім'я є сім'єю, і влада її господаря як pater familias однаково велика, незалежно від того, чи є в його сім'ї раби, чи ні), він не має законодавчої влади над життям і смертю нікого з них і взагалі не має в сім'ї жодної влади, якої не мала так само, як він, *господиня*.

Розд. VII, 86

(14) Те, що підкорення дитини своєму батькові не відібрало в неї свободи об'єднуватись у політичному суспільстві, яке вона вважає найкращим для себе, було вже доведено.

Розд. VIII, 102

(15) *Я* також схильний вважати, що там, де сім'я була чисельною і продовжувала існувати як одне ціле, врядування зазвичай починалося з батька.

Розд. VIII, 105

(16) Тож ми бачимо: або сім'я поступово виростала до рівня спільнотворення, і батькова влада переходила до старшого сина; або ж декілька сімей чи нащадки об'єднувались у суспільство, і потреба в полководці, під чім проводом вони могли б захисити себе від ворогів у війні, примусила перших засновників спільнотворень звичайно зосереджувати правління в руках однієї людини.

Розд. VIII, 110

(17) Бо його син, коли стає дорослим, є так само вільним, як батько, і ніяка дія батька не може обмежити свободу когось іншого. Батько справді може обумовити право на володіння землею.

Розд. VIII, 116

(18) Отже, що з практики самих держав, так само як і с самих держав, так само

як і з закону здорового глузду, виходить, зрозуміло, що *дитина не народжується підданою жодної країни чи уряду.*

Розд. VIII, 118

(19) Неважко зрозуміти, що в часи дитинства урядів, коли спільнотворення кількістю людей не дуже відрізнялися від сімей, вони так само мало відрізнялися від них і кількістю законів. І оскільки правителі були для народу ніби отцями, що наглядали за ними задля їхнього блага, то врядування майже повністю було *пре-рогативою.*

Розд. XIV, 162

(20) Влада батька зовсім не поширюється на власність дитини, розпоряджатися якою може тільки вона сама.

Розд. XV, 170

(21) Принагідно зауважимо, що за хибні вчинки батька не несуть відповідальності його діти, які можуть бути розумними й миролюбними, незважаючи на батькову брутальність та несправедливість, тобто батько за свої хибні вчинки та насильство може розплачуватися лише власним життям, не роблячи причетними дітей до своєї провини чи загибелі. Його майно, яке природа, прагнучи, наскільки це можливо, зберегти все людство, зробила власністю дітей, аби вберегти їх від загибелі, все ще належить дітям.

Розд. XVI, 182

(22) Тож, незважаючи на все, що може трапитися з батьками, діти є вільними людьми, й абсолютна влада завойовника простягається не далі, ніж на особи підкорених ним людей, і вмирає разом із ними; навіть якщо він правитиме ними як рабами, що перебувають у його абсолютній, деспотичній владі, він не матиме такого права панування над їхніми дітьми.

Розд. XVI, 189

СПРАВЕДЛИВІСТЬ, НЕСПРАВЕДЛИВІСТЬ

(1) Рівність людей за природою розсудливий Гукер вважає самою по собі настільки очевидною і безсумнівною, що бере її за основу того зобов'язання взаємної любові між людьми, на якому будують взаємні обов'язки людей і з якого виводить величні принципи справедливості та милосердя.

Розд. II, 5

(2) Ті, хто чинить якусь несправедливість, рідко пропускають нагоду, коли вони спроможні це зробити, силою наполягти на своєму.

Розд. IX, 126

(3) Оскільки над нею також не стоїть жодний законодавчий орган, то не існує закону, створеного без її згоди, й, оскільки навряд чи можна очікувати, щоб такий закон було створено і він підкорив би її іншій частині законодавчого органу, то *ця особа* з достатньою справедливістю може бути названа *верховною.*

Розд. XIII, 151

(4) *Saluspopuli lex*, °, без сумніву, настільки справедливим і основоположним правилом, що той, хто щиро його дотримується, не може наробити небезпечних помилок.

Бо інтереси й наміри народу вимагають справедливого й *рівного представництва*; той, хто сприяє цьому, безсумнівно, підтримує і зміцнює уряд, і він не може не дістати згоди та схвалення спільноти.

Розд XIII, 158

(5) Все, що не може не бути визнане вигідним для суспільства й народу взагалі та що здійснене на основі справедливих та тривких заходів, - завжди, коли буде зроблене, виправдає себе; і якщо народ обере своїх *представників* на справедливій і беззаперечній *рівнопропорційній* основі, що відповідатиме первісній структурі системи врядування, то це, безсумнівно, виражатиме волю і дію суспільства, незалежно від того, хто це дозволив чи спричинив.

Розд. XIII, 158

(6) Бо незалежно від того, чи агресор завдає шкоди за допомогою сили, чи, завдавши її обманним шляхом, відмовляється компенсувати її й силоміць утримує захоплене (а це те саме, що з самого початку завдати шкоди за допомогою сили), саме несправедливе використання сили спричиняє війну. Бо той, хто вдерся у мій дім і силоміць виштовхнув мене за двері або ж, опинившись у моєму домі мирним шляхом, не пускає мене до власної домівки, - в обох випадках фактично робить одне й те саме. Припустімо, ми перебуваємо в такому стані, що не маємо спільного судді на землі, до якого я можу звернутися і якому ми обидва зобов'язані коритися; бо саме про такий випадок я зараз веду мову. У цьому випадку саме несправедливе використання сили *ставить людину у стан війни* з іншим, і таким чином той, хто винен у цьому, втрачає право на своє життя.

Розд. XVI, 181

Див. також

- БЛАГО (6), (18)
- НАСИЛЬСТВО (5),
- ПРАВО (14)
- РАБСТВО (2)
- СВОБОДА (2)

СУСПІЛЬНА ЄДНІСТЬ

(1) Спільнотворення виникає тоді, коли з'являється влада, яка встановлює міру покарання за різні порушення, вчинені членами цього суспільства, а також визначає, які порушення на це заслуговують (*це влада створювати закони*).

Розд. VII, 88

(2) Єдиний спосіб відмовитися від своєї природної свободи й *накласти на себе узи громадянського суспільства* - це домовленість з іншими людьми про об'єднання в спільноту задля зручного, спокійного і мирного співжиття, надійного користування своєю власністю, а також більшої, ніж у тих, хто не

живе в суспільстві, безпеки.

Розд. VIII, 95

(3) Ніхто не сумнівається, що лише *виражена згода* будь-якої людини, яка входить до певної спільноти, робить її справжнім членом цієї спільноти, підданим її уряду.

Розд. VIII, 119

(4) Ніщо не може зробити людину такою (членом даного суспільства -1. Г.), тільки її фактичне входження у спільнотворення через конкретне зобов'язання й відкрито виражену обіцянку та договір.

Розд. VIII, 122

(5) Аби позбутися цих прикращів, що в стані природи створюють безлад у користуванні власністю, і для збереження та захисту своєї маєтності, а також для можливості застосування спільної сили люди об'єднуються в суспільства; для визначення власності вони прагнуть мати *постійні закони*, завдяки яким кожен може знати, що кому належить. Саме заради цієї мети люди віддають всю свою природну владу суспільству, в яке вони вступають, і ця спільнота передає законодавчу владу в руки тих, кого вона вважає для цього придатними.

Розд. XI, 136

(6) Те, що створює спільноту й виводить людей із стихійного стану природи в одне політичне суспільство, - це домовленість, яку кожен має з іншими щодо того, аби об'єднатися й діяти як одне ціле і стати, таким чином, одним окремим спільнотворенням.

Розд. XIX, 211

ТЕРПИМІСТЬ, ТОЛЕРАНТНІСТЬ

(1) Отже, якщо за законом природи кожна Людина не має влади карати за порушення цього закону так, як, на її тверезий розсуд, цього вимагають обставини, то я не бачу, за яким правом судді якої-небудь громади може засудити на смерть чи *покарати чужинця* за злочин, який він вчинить у їхній країні.

Розд. II, 9

(2) Карати за це (порушення природного права -1. Г.) - тою мірою, як цього заслуговує скоєний злочин, навіть карати смертю, - у тих випадках, коли цього вимагає мерзотність вчинку.

Розд. VII, 87

(3) З вами погодяться, що між підданим і підданим повинні існувати засоби... що гарантуватимуть взаємний мир і безпеку, що ж до *правителя*, то він має бути абсолютним і стояти над такими речами.

Розд. VII, 93

(4) Єдиний спосіб відмовитися від своєї природної свободи й накласти на себе узи громадянського суспільства - це домовленість з іншими людьми про об'єднання у спільноту задля зручного, спокійного й мирного співжиття,

надійного користування своєю власністю, а також більшої, ніж у тих, хто неживе в суспільстві, безпеки.

Розд. VIII, 100

ЧОЛОВІК, ЖІНКА

(1) Перше суспільство складається з чоловіка та жінки, що започаткувало суспільство батьків і дітей.

Розд. VII, 77

(2) Бо межею союзу між чоловіком та жінкою є не просто продовження роду; цей союз між жінкою і чоловіком мусить продовжуватися й після народження потомства.

Розд. VII, 79

(3) І в цьому, на мою думку, полягає головна, якщо взагалі не єдина причина того, чому чоловік і жінка зв'язані тривалішим союзом, ніж інші істоти, а саме тому, що жінка здатна до зачаття і de facto вагітніє знову та народжує нове потомство задовго до того, як попередня дитина перестане потребувати підтримки та допомоги.

Розд. VII, 80

ЧОЛОВІК, ДРУЖИНА

(1) А що станеться з цією *батьковою владою* у тій частині світу, де одна жінка має водночас не одного, а кілька чоловіків? Чи в тих частинах *Америци*, де у випадках, коли подружжя розлучається, що буває досить часто, діти залишаються біля матері? Але чи скаже хто-небудь, *що мати* має законодавчу владу над своїми дітьми?

Розд. VI, 65

(2) Шлюбна спілка створюється за допомогою добровільної угоди між чоловіком і жінкою.

Розд. VII, 78

(3) Втім, і чоловік, і дружина, хоча й мають одну спільну турботу, іноді неминуче матимуть різні бажання; то ж, оскільки необхідно, щоб остаточне рішення, тобто керівництво, було на когось покладене воно природно випадає на долю чоловіка як спроможнішого та сильнішого. Але це стосується лише речей, що складають їхній спільний інтерес і власність, залишаючи у повному й вільному володінні дружини усе, що за договором складає її особливе право, і дає чоловікові не більше влади над її життям, ніж вона має над його. *Влада чоловіка* настільки далека від влади абсолютного монарха, що його *дружина*, у певних випадках, може скористатися правом розлучитися з ним, якщо природне право чи їхній договір допускають це, байдуже, чи був цей договір укладений ним са-

мим у стані природи, чи за законами країни, в якій вони живуть; і діти у випадку такого розлучення відходять до батька чи матері.

Розд. VII, 82

АНАЛІТИЧНІ ВИСНОВКИ

Наведені тексти дають змогу зробити такі висновки щодо змісту аналізованих понять:

Погляди Лока на суспільство і державу цілком відповідні його теоретико-пізнавальному вченню. Особливо це стає зрозумілим при аналізі поглядів Лока на природу людини, який дуже чітко виявляє його гносеологічні принципи. Лок вважає безперечною тезу про спеціалізацію пізнання як передумову його ефективності. Така позиція знайшла своє відображення в тому, що, на відміну від Декарта, поряд з вірогідністю безпосереднього та демонстративного знання він виокремлює вірогідність ймовірного знання. Один з найважливіших аспектів сформульованої Локом гносеологізації філософії полягає в тому, що він, більше ніж інші філософи-новатори, наголосив на необхідності звуження та спеціалізації знання як найважливішій передумові його ефективності.

Власне етичні ідеї Лока багато в чому збігаються з ідеями Гасенді, евідемонічним тлумаченням людського життя. Звідси походить конкретно-номіналістичне розуміння добра і зла як відображень ситуацій, що сприяють задоволенню людини, або, навпаки, збільшують її страждання. Така етична настанова максимально враховує особисті, перш за все матеріальні інтереси людей. Лок розвиває індивідуалістичне розуміння суспільно-державного життя, широко використовуючи при цьому поняття природного та громадянського станів. Він протиставляє своє вчення про походження держави клерикально-роялістським ідеям, що обґрунтовували необмеженість королівської влади, заснованої нібито не на людських настановах, а безпосередньо на божественному авторитеті. Зasadничою в його теорії стає ідея індивідуалістичної боротьби за самозбереження, він енергійно розвиває тему власності та праці як невід'ємного атрибуту *природної людини*, що повинна задовольнити перш за все свої основні потреби, без яких її життя неможливе. Лок глибоко переконалий, що власність завжди притаманна природній людині, її не можна відокремити від людського егоїзму. *Свобода*, притаманна людям в природному стані, і власність, невід'ємна від людської особистості, мають зберігатися і за умов громадянського стану, який виникає лише для їхнього надійнішого забезпечення. *Верховна влада* не може бути обмеженою навіть в тому сенсі, в якому розумів її Гобс, а тим більше прибічник теократизованого абсолютизму Філмер.

Слід зазначити, що Лок висуває ідею розподілу урядової влади, бо лише за таких умов можна захистити права людини. Верховна влада має поєднувати три незалежних, але взаємопов'язаних інститути. Законодавча влада - це парламент, виконавча влада - переважно суд і військо, а федеративна влада - король та його міністри. Така концепція конституційної монархії становила теоретичне осмислення політичного компромісу.

Загальне вчення про державу Гобс ґрунтує на теорії пізнання, а, оскільки, на його думку, етика як наука подібна до математики, то вона може бути абсолютно вірогідною наукою. У Лока простежується зворотній рух думки: від вчення про суспільство та державу до етики та теорії пізнання. Центральним при поясненні суспільства і держави поняттям стає «закон природи», витлумачуваний як закон розуму, і як істинна основа моральної поведінки людей, а також - підґрунтя взаємозв'язку політичних, моральних та релігійних поглядів та інституцій. Закон природи санкціонований Богом, відповідно Лок його тлумачить в дусі деїзму. Секуляризація закону природи відбувається через розуміння його як єдиного, що діє в природі, суспільстві та державі; цей закон визначає природне право людей. Етичний принцип права на щастя зумовлює тезу про рівність людей. Природне право Лок тлумачить як стан повної свободи дій в майнових і особистих стосунках - відповідно до того, що вважається чинним в межах закону природи; якщо цих меж дотримано, можна діяти, не питаючи дозволу у будь-кого й існуючи поза будь-чиєюсь особистою волею. На відміну від Гобса, який вважав, що природне право - це повна свобода робити все, що вважаєш слушним, Лок заперечує «війну всіх проти всіх» і вважає, що повна свобода при природному праві визначається межами закону природи. Таким чином, попри відсутність в природному стані інституцій, що обстоюють інтереси і права індивідів, цей стан не є соціальним хаосом і поготів - війною всіх проти всіх.

Життя людей за природними законами, в природному стані та в політичному суспільстві, організованому на державних засадах, не є радикальновідмінним. Але технологія цього процесу вимагає переведення низки інституцій, характерних для природного стану, на рівень державної організації суспільства. Різниця між природним станом та державною організацією суспільства при цьому не так суттєва. Виконавча влада як функція всіх людей в природному стані стає функцією спеціального виконавчого органу в державі. А те, чим має керуватися цей законодавчий орган, - себто закон природи, - фактично діє в природному стані.

Унікальна природа людини абсолютизована у Лока. Індивід постає як потенційний громадянин держави, організованої згідно з природним законом. Перехід від природного стану до громадянського суспільства

можливий як результат суспільного договору і може бути здійснений згідно з волею більшості. Людина, що укладає суспільний договір, уповноважує суспільство, його законодавчу *владу* створювати для себе *закони*, яких вимагає суспільне *благо*. Саме цей процес формує державу, переносить людей із *природного* стану в громадянський. Природа *нерівності*, за Локом, полягає в тому, що, хоча світ даний всім людям на благо, але все ж таки не для загального володіння. Володіти можуть лише розумні.

Коли у Лока йдеться про союз *чоловіка і жінки*, ми спостерігаємо також екстраполяцію загальних методологічних засад, концептуально виписаних в «Трактатах...», на царину Тендерних стосунків. Шлюбна *спілька* створюється через добровільну угоду між чоловіком та жінкою. Вона є, крім того, причиною взаємної підтримки, єднання *інтересів*, оскільки це виправдано природним прагненням забезпечити спільне потомство. Відтак *батько і мати* мають однакову *владу* над дітьми. Межею союзу між *чоловіком та жінкою* є не просто продовження роду; цей союз мусить продовжуватися і після народження дітей. Питання Тендерного паритету в сім'ї необхідно розв'язується на користь чоловіка, оскільки він спроможніший та сильніший. Але це стосується лише речей, що складають спільний інтерес і спільну власність. *Влада чоловіка* далека від влади абсолютного монарха, його *дружина*, у певних випадках, може скористатися правом розлучення, «якщо природне право чи їхній договір допускають це, байдуже, чи був цей договір укладений ним самим у стані природи, чи за законами країни, в якій вони живуть; і діти у випадку такого розлучення відходять до батька чи матері».

Відтак, Лок ідеалізує та навіть містифікує природу суспільства і змальовує новий його тип, відповідний новому типові особистості. Ідеалізація природного стану, особливо у відповідності до закону природи громадянського суспільства, сутнісно характеризує погляди Лока і віддзеркалює суперечності його філософії.

Статтю підготовлено в межах виконання НДР «Модерне мислення: універсалізм і стратегії порозуміння», підтримуваної Фондом фундаментальних досліджень Міністерства освіти і науки України.